

Veronauka u Srbiji¹

Odlukom Vlade Srbije o uvođenju nastave veronauke u državnim školama 2001. godine Srbija se pridružila susednim zemljama, Hrvatskoj i Bosni Hercegovini, u kojima se, na zahtev dominantnih verskih zajednica konfesionalna veronauka izvodi još od 1991. godine, odnosno, od raspada zajedničke države.² Verska nastava u Srbiji uvedena je u haotičnim okolnostima, ubrzo nakon demokratskih promena od 5. oktobra 2000. godine, za koje je i neposredno vezana. Prethodni režim Slobodana Miloševića odbijao je inicijative za uvođenje verske nastave u škole i pored brojnih ustupaka i promena politike prema crkvi u odnosu na period socijalističke federativne Jugoslavije. Demokratska vlada, oličena u njenom premijeru Zoranu Đinđiću, posegla je za veronaukom suočena brojnim izazovima tranzicije, ali i sa nastalim ideološkim vakuumom i potrebom otrežnjenja od nacionalizma koji je karakterisao Srbiju devedesetih godina. Nakon burnih reakcija koje je uvođenje verske nastave izazvalo, njeno sprovođenje, efekti i posledice nisu bili predmet ozbiljnije analize, te ovaj rad predstavlja pionirski poduhvat u tom pravcu.

U uvodnom delu iznet je pregled javne rasprave koja je pratila uvođenje veronauke u Srbiji. Sledi analiza zakonske regulative na kojoj je verska nastava u Srbiji utemeljena i odredbi po kojima je organizovana. U empirijskom delu studije obrađeni su brojni segmenti nastave, od nastavnih planova i programa, udžbenika i obučenosti veroučitelja do praktičnih problema izvođenja nastave u školama, (ne)zainteresovanosti učenika i indirektna diskriminacije nastale uvođenjem veronauke. Posebna pažnja je posvećena rivalstvu između veronauke i alternativnog predmeta - građanskog vaspitanja kao najozbiljnijem strukturalnom problemu nastalom nakon uvođenja ova dva predmeta. Reformom obrazovanja prošle godine status i model veronauke u Srbiji ostao je nepromenjen i u dubokom raskoraku sa promenama koje verska nastava doživljava u drugim evropskim zemljama koje su ukratko skicirane. Konačno, iznose se preporuke kako da se verska nastava u Srbiji poboljša u okviru postojećih zakonskih rešenja, uz oslanjanje na iskustva drugih zemalja i napredak postignut u religijskoj pedagogiji i didaktici, kao i u razumevanju značaja i uloge verske nastave u školama.

1. Uvođenje veronauke

Srpska pravoslavna crkva (SPC) je bila nosilac zahteva za konfesionalnom veronaukom u državnim školama. Zahtev za konfesionalni karakter obrazložio je bivši savezni ministar vera Bogoljub Šijaković stavom da “ne postoji neki opšti pojam a još manje neka opšta religija – da mi možemo imati iskustvo religije jedino u nekoj

¹ Ovaj rad rezultat je istraživanja koje je sprovedeno u okviru programa “International Policy Fellowship” Instituta za otvoreno društvo iz Budimpešte. Autor zahvaljuje na sugestijama i nesebičnoj podršci profesorima Vladimiru Iliću i Thomasu Bremeru.

² U Bosni i Hercegovini Međunarodni Visoki Predstavnik 2000. godine predložio je uvođenje “Religijske kulture”, predmeta koji bi obuhvatao učenja sve četiri tradicionalne verske zajednice u toj zemlji i to prevashodno iz perspektive kulture ali su sve tri velike verske zajednice odbile ovaj predlog. Vidi Valery Perry, *Reading, Writing and Reconciliation: Educational Reform in Bosnia and Herzegovina* (ECMI Working Paper N. 18.9.2003, dostupno na www.ecmi.de), str. 37.

veri i konkretnoj veroispovesti.”³ Uvođenje veronauke traženo je na osnovu prava na obrazovanje, prava na izbora pogleda na svet, prava na veroispovedanje i prava roditelja da vaspitavaju svoju decu u skladu sa svojim verskim uverenjima, koja su priznata međunarodnim konvencijama.⁴ Slično kao u drugim bivšim socijalističkim zemljama, nastave najizraženiji argument u prilog veronauke SPC i drugih zagovornika verske nastave bio je njeno nedemokratsko ukidanje od strane komunističkih vlasti.⁵ Profesor Bogoslovskog fakulteta SPC Radomir V. Popović čak smatra da se radilo o “uzajamnoj sprezi i sporazumevanju” komunističkih komesara i lažne demokratije zapadne Evrope i Amerike sa ciljem “sejanja duhovne pustoši i praznine u, uglavnom, pravoslavnim zemljama.”⁶ Ministarstvo vera i SPC insistirali su da se radi o povratku, a ne uvođenju veronauke, prenebregavajući činjenicu da veronauke nije bilo skoro šezdeset godina, te da se sada uvodi u drastično promenjenim okolnostima.⁷ Potreba za uvođenjem veronauke isticana je i zbog sveprisutnog rasta kriminala, nasilja u porodici i navodne pojave i širenja takozvanih destruktivnih sekti. Istovremeno, stavovi pojedinih intelektualaca protiv uvođenja veronauke karakterisani su u crkvenim časopisima kao govor mržnje i borba protiv srpskog naroda.⁸

Zagovornici konfesionalne veronauke (u SPC i van nje) ukazivali su na njenu prihvaćenost u drugim evropskim i demokratskim zemljama i nudili primere gde ona postoji (Irska, Austrija, Nemačka, Grčka, Hrvatska, Poljska). Sa druge strane u mnogim drugim zemljama je konfesionalna veronauka fakultativna (Portugalija, Italija, Bugarska, Španija, Mađarska, Češka i Slovačka) dok su brojne i zemlje u kojima je konfesionalna veronauka zamenjena religijskom kulturom (Velika Britanija, Danska) ili uopšte ne postoji (SAD, Francuska izuzev Alzasa i Lorene). Insistiranjem na jednom modelu zanemaren je čitav dijapazon rešenja i iskustava koje postoje u evropskim zemljama i čiji pregled je bio dostupan našoj javnosti.⁹ Ovom treba dodati da je u brojnim evropskim zemljama u toku debata o karakteru verske nastave, te da je sveprisutna tendencija zamene striktno konfesionalnog modela i uključivanja sadržaja drugih svetskih religija potaknutnog okruženjem religijskog pluralizma u kome živimo. Sve je veća uloga prosvetnih vlasti u utvrđivanju plana i programa ovog predmeta, koji je do sada uglavnom bio domen verskih zajednica, da bi obezbedile njegovu realizaciju, povezivanje sa nastavnim sadržajima drugih predmeta kao i u afirmisanje savremenih pedagoških principa, društvenih promena i integracionih procesa o čemu će biti više reči u posebnom poglavlju na kraju ovog rada.

³ Bogoljub Šijaković, “Država, crkva, vjeronauka” u: Momir Vasiljević, Zoran Milošević, *Pravoslavna veronauka u Republici Srpskoj* (Sarajevo: Dabar, 2001), str. 43. Isto u *Upoznajmo decu s jevanđeljem Hristovim* (Kraljevo: Specijalni broj *Žičkog blagovesnika* posvećen vraćanju veronauke u škole, 2001), str. 23.

⁴ Bogoljub Šijaković, “Država, crkva, vjeronauka”, *ibid.*

⁵ “Peticija 60 profesora, akademika i javnih ličnosti za povratak verske nastave u javne škole u Srbiji”, *Beta news service*, 23.9.2001.

⁶ Radomir V. Popović, “Veronauka – pravo i obaveza” u: *Pustite ih, i ne branite im*. Zbornik radova o veronauci (Beograd: Hrišćanska misao, 2001), str. 8.

⁷ Ž. Jevtić, “Vojislav Milovanović, ministar vera, o buri oko verske nastave. Svi smo pomalo izigrani”, *Glas javnosti*, 28.9.2001.

⁸ Vladimir Dimitrijević, “Veronauka u školama i govor mržnje” u: *Pustite ih, i ne branite im*, *ibid.*

⁹ Iskra Maksimović, “Religijsko obrazovanje i nastava religije u državnim školama u Evropi”, u: *Nastava i vaspitanje*, br. 4 (1998).

U manjini su ostala mišljenja pojedinih vernika i sveštenika SPC da hrišćanina može da oblikuje samo živa vera i učestvovanje u životu Crkve kroz Bogoslužjenja, ispovedanja, pričešćivanja; te da Crkva ne bi smela da se oslanja na sekularnu državu i njen obrazovni sistem kao na rešenje za pastirski rad i duhovnu misiju. Po ovom stavu, sveštenici i monasi treba da se aktiviraju kroz misionarski rad u samoj Crkvi, kao što i pobožni roditelji moraju sami da se pobrinu o hrišćanskom vaspitanju svoje dece obraćajući se Crkvi, a ne sekularnoj školi, ministarstvima i sličnim institucijama. Uprkos uputstvima da kvantitet nije ubek bitan u odnosu na kvalitet podučavanja u veri, i da imajući u vidu prethodna iskustva decu ne treba izlagati nikakvim primoravanjima na ovu vrstu nastave, prevagnuo je stav o obaveznosti veronauke odnosno obaveznog izbora između veronauke i njoj alternativnog predmeta. Za razliku od Katoličke crkve u Hrvatskoj, SPC i druge verske zajednice u Srbiji zastupale su stav da deci koja se izjasne da ne pohađaju veronauku ipak treba ponuditi alternativni predmet, neku vrstu etike, koju treba da osmisle prosvetni stručnjaci.¹⁰ Fakultativnost predmeta je odbijana tvrdnjom da deca ne mogu sama da donose odluke o nastavnim sadržajima i da ona ne bi fakultativno pohađala ni druge predmete. Iako je veronauka nova i nepoznata oblast, kako za učenike, tako i za roditelje, odbacivane su ankete kao mogućnost ispitivanja javnog mnjenja po pitanju veronauke jer je određivanjem pomoću njih o nečem što je nepoznato “nevalidno i nemerodavno”, pa je tako zagovaran monopol crkve i države na odlučivanje o ovom pitanju.

Tokom priprema za uvođenje novog predmeta u publikacijama SPC je ispoljen stav da u nastavu treba uneti nove metode, koristiti video, audio i ostalu tehniku, razvijati slobodne i vannastavne delatnosti. Govorilo se o neophodnosti prihvatanja predloga, posebno u metodološkom pristupu već iskusnih pedagoga, psihologa, dobronamernih sociologa (sic), andragoga i drugih stručnjaka čija bi iskustva doprinela poboljšanju nastave. Što se tiče procedure uvođenja veronauke profesor Teološkog fakulteta Dragomir Sando je u *Pravoslavlju* izneo stav da ne treba insistirati da se veronauka uvede odjednom u sve škole, ukoliko za to nema uslova.¹¹

Sa druge strane, brojne nevladine organizacije i eksperti za obrazovanje ukazivali su da se način uvođenja veronauke u državne škole kosi sa Ustavom zemlje i ustanovljenom procedurom i standardima u uvođenju novih predmeta u nastavu tek nakon dvogodišnje eksperimentalne primene i njene stručne analize. Kampanju protiv uvođenja veronauke vodio je Odbor za pravo na obrazovanje bez verske i političke indoktrinacije Udruženja nastavnika, saradnika i istraživača Univerziteta u Novom Sadu, čijim se akcijama i proglasima pridružilo devedeset nevladinih organizacija.¹² Protiv uvođenja veronauke u državne škole bili su i Veće Univerziteta u Beogradu, svi rektori i brojni nastavnici univerziteta u Srbiji, Obrazovni forum, Savez pedagoških društava Jugoslavije i druge ekspertske organizacije koje se bave obrazovanjem.¹³ Apostrofirana je odvojenost crkve i države po Ustavu kao i mogućnost diskriminacije

¹⁰ U Hrvatskoj deca koja ne pohađaju veronauku u osnovnim školama nemaju alternativnu nastavu već se nastoji da se zbrinu vannastavnim aktivnostima u biblioteci, radu domaćih zadataka i slično.

¹¹ Dragomir Sando, “Veronauka pred vratima srpskih škola”, *Pravoslavlje* br. 810, (2000).

¹² O detaljima i aktivnostima kampanje na www.geocities.com/veronavika.

¹³ Savez pedagoških društava je još 1992. godine organizovao simpozijum pod naslovom “Religija i škola” na kome su se pedagoški stručnjaci izjasnili za uvođenje nastavnih sadržaja vezanih za religiju kroz postojeće predmete ili posebni predmet, ali ne konfesionalnog karaktera. Radovi sa ovog skupa objavljeni su u časopisu za pedagošku teoriju i praksu *Nastava i vaspitanje* 4/5, (1992).

dece na konfesionalnoj osnovi. Iz SPC su ovu mogućnost kategorički odbacili koristeći i u samoj odbrani svog stava jezik diskriminacije.¹⁴ Konkretnim javnim predočavanjem sadržaja crkvenih knjiga i modela vaspitanja upozoravano je na marginalizaciju i diskriminaciju žena koja bi uvođenjem veronauke bila proširena i na javne škole.¹⁵ Istovremeno u publikacijama SPC se čak i uvođenje veronauke argumentovalo diskriminatorskim stavovima prema ženama.¹⁶ Protivnici veronauke su insistirali da ne postoji nijedna međunarodna konvencija koja bi obavezala državu da organizuje i finansira veronauku u školama dok Crkva određuje predavače i piše nastavni program i udžbenike, tvrdeći pri tom da konfesionalna veronauka nije objektivno proučavanje religija već indoktrinacija u istom smislu kao što je to bio marksizam.¹⁷ Podsećano je da su na Balkanu vere razdvajale, da je podela na konfesionalne veronauke podržavanje zatvorenosti, učvršćivanje etničke podvojenosti i prepreka za društvenu koheziju, te je umesto konfesionalne veronauke predlagala nastava o religiji, njenim univerzalnim vrednostima, značaju za život društva i pojedinca, uticaju na istorijska kretanja i razvoj umetnosti, ali tako da omogući zbližavanje dece različitih konfesija.¹⁸

Neki kritičari zauzimali su praktično stanovište, kao profesor Ljubiša Rajić na primer, tvrdeći da dok su škole u Srbiji u tako jadnom stanju, kad se nastava pohađa u dve i tri smene i sa 50 učenika u odeljenju, bez nastavnih pomagala i sa nedovoljno obrazovanim kadrom, uvođenje veronauke predstavlja namerno izbegavanje suočavanja sa pravim problemima i nastavak je prakse prethodnog režima.¹⁹ Najdalekosežnije sumnje u uvođenje veronauke izneo je profesor Ivan Ivić na osnovu svog 35-godišnjeg iskustva u obrazovanju u Srbiji.²⁰ Ocenjujući da je obrazovanje u Srbiji neefikasno, nedemokratsko i u nemogućnosti da formira određene vrednosti i podsećajući da postmoderna kultura mladih odbacuje sve velike vrednosne sisteme, Ivić je upozorio da veronauka ili neće imati nikakvog efekta, ili će oni biti samo negativni. Sam Ministar prosvete Gašo Knežević zastupao je stav da umesto veronauke treba uvesti predmet koncipiran kao istorija religije kako bi se izbegla podela dece na konfesionalnoj osnovi. Ukoliko bi prevagnulo mišljenje da treba uvesti konfesionalnu veronauku, zalagao se da ona bude fakultativna.²¹ Knežević je takođe predlagao da se uvođenje veronauke odloži do školske 2002/2003. godine kako bi se

¹⁴ Protojerej Radomir V. Popović piše da se niko od verskih zajednica u Srbiji nigde nije požalio da bi bio ugrožen zbog uvođenja veronauke izuzev predstavnika Jevrejske zajednice, koji je izjavio kako bi neki Pravoslavac mogao reći malom Jevrejinu da su Jevreji razapeli Hrista. Na ovo je profesor Popović odgovorio: "Kinezi sigurno nisu razapeli Hrista, a da Jevreji jesu, tome sami Hrišćani nisu krivi (sic)." Vidi Popović, "Veronauka – pravo i obaveza", str. 11.

¹⁵ Nada Sekulić, "Obuka za domaćice i ratnike", *Danas*, 23-24.6. 2001.

¹⁶ Tako, jedini strani autor zastupljen u zbornicima o potrebi uvođenja veronauke, đakon Andrej Kurajev iz Ruske pravoslavne crkve smatra da dečaci pokazuju više zanimanja za religiju jer imaju težnju ka univerzalnoj istini, i njihov svet je teoretskiji nego svet devojaka, koje najčešće prilaze veri tako što se u njima jave simpatije prema konkretnom čoveku Crkve (na primer, prema svešteniku) u "Veronauka ili istorija religije", *Pustite ih i ne branite im*, ibid, str. 21.

¹⁷ Karakterističan je stav, na primer, Veselina Markovića u razgovoru za *Vikend Danasa*, 15.12.2001.

¹⁸ Jelena Đorđević, "Hristova patnja nije dovoljna", *Danas*, 21-22.7.2001. Ljiljana Somer, profesorka Medicinskog fakulteta u Novom Sadu je dala i svoj predlog zajedničkog nastavnog plana i programa za sve učenike čime bi se prevazišla podvojenost na konfesionalnoj osnovi –

www.geocities.com/veronavika.

¹⁹ Roksanđa Ninčić, Darwin or Adam and Eve? AIM Belgrade, 22. 12. 2000.

²⁰ Ivan Ivić, "Laičko ili konfesionalno obrazovanje" u: *Crkva, država i civilno društvo* (Beograd: Centar za demokratiju, 2000), str. 172.

²¹ *Vreme*, 20.12. 2000.

pripremio odgovarajući kadar i nastavni materijal, a da se međuperiod iskoristi za testiranje različitih opcija ne bi li se izbegli problemi nastali nakon brzopletog uvođenja veronauke u Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini.²²

Paralelno sa raspravama o svrsishodnosti i karakteru veronauke preduzimani su konkretni koraci na uvođenju novog predmeta u škole. U martu 2001. Odbor za prosvetu Skupštine Srbije zatražio je da se verska nastava uvede kao redovan predmet. Iako je u javnosti rasprava o uvođenju veronauke, u kojoj su učestvovali i brojni sveštenici trajala niz godina, SPC je tek posle zasedanja Svetog arhijerejskog sabora u maju te godine prvi put državnim organima Republike Srbije uputila zvaničan zahtev. Istovremeno u crkvenim publikacijama iznošene su sumnje da je ovaj zahtev pratio konkretan nastavni plan i program, detaljno razrađen po uzrastu, kao i u pedagoške i duhovno-bogoslovske kriterijume obrazovnih institucija SPC.²³ Vrlo brzo međutim, nakon razgovora sa Svetim sinodom SPC pokojni predsednik Vlade Srbije Zoran Đinđić se 5. jula sreo i sa predstavnicima drugih šest verskih zajednica i objavio uvođenje verske nastave od jeseni. Uredbom Vlade ovih sedam verskih zajednica proglašeno je tradicionalnim i kao takvim dato im je pravo na versku nastavu u državnim školama i o državnom trošku.²⁴ Ustanovljena je i državna Komisija za versku nastavu od predstavnika verskih zajednica ozvaničenih kao tradicionalne i predstavnika ministarstava prosvete i vera. Komisija je ovlašćena za osmišljavanje, primenu i nadzor nad verskom nastavom, dok je odgovornost Ministarstva prosvete bila isključivo u stvaranju organizacionog okvira za rad Komisije i primenu njenih rešenja u praksi. Sa druge strane, Ministarstvo prosvete je dobilo zaduženje da pripremi alternativni predmet koji tokom odlučivanja o veronauci nije imao ni ime ni jasno definisanu ulogu i sadržaj.

Izbor sedam verskih zajednica ovlašćenih da u školama drže versku nastavu na osnovu svojih tradicionalnih, odnosno istorijskih utemeljenosti, je u suprotnosti sa principom jednakosti verskih zajednica pred zakonom. Ovo rešenje predstavlja presedan, jer predlog novog zakona o verskim zajednicama, dugo držan u tajnosti nije usvojen, posle brojnih primedbi izrečenih, između ostalog i na predlog ovakve njihove podele.²⁵ Male verske zajednice su bile posebno pogođene ovom odlukom u vreme dok se u javnosti zahuktavala kampanja protiv njihovog delovanja koja je rezultovala brojnim fizičkim napadima na njihove objekte i predstavnike. Štaviše, jedna tradicionalna crkva, Rumunska pravoslavna crkva (RPC), koja je uz to i sestrinska crkva SPC i zvanično deluje na području Banata nije uvrštena u sedam priznatih verskih zajednica.²⁶ Protivpravno isključenje ove crkve dobija dodatnu dimenziju činjenicom da ona okuplja pripadnike rumunske nacionalne manjine čija

²² Branko Bjelajac, Keston News Service, 4. 6. 2001.

²³ Radomir V. Popović, "Veronauka – pravo i obaveza", str. 9 i 13.

²⁴ Uredbom o organizovanju i ostvarivanju verske nastave objavljenoj u Službenom glasniku RS br. 46 od 27.7.2001. za tradicionalne crkve i verske zajednice proglašene su: Srpska pravoslavna crkva, Islamska zajednica, Katolička crkva, Slovačka evangelistička crkva a.v., Jevrejska zajednica, Reformatska hrišćanska crkva i Evangelistička hrišćanska crkva a.v.

²⁵ A. Grubeša u članku "Nismo 'lica sa verskim ciljevima', već crkve" iznosi stavovi protestantskih crkava koje nisu priznate za "tradicionalne" i koje su pozvale svoje vernike na bojkot veronauke u školama dok im se ne obezbedi veronauka crkava kojima pripadaju, *Dnevnik*, 25.8.2001. Laslo Sekelj je izneo brojne kritike nacrtu zakona o verskoj slobodi koji je pripremila Ministarstvo vera u "Opšta klerikalizacija", *Danas*, 23-24. 6.2001.

²⁶ Detaljnije u "Efekti uvođenja verske nastave u državne škole" (istraživanje Centra za razvoj civilnog društva - Zrenjanin)(3), *Danas*, 14.8.2003.

deca po svim zakonima imaju pravo na obrazovanje na maternjem jeziku, pa time i na veronauku koja se izvodi u državnom obrazovnom sistemu. Razlog za ovo isključenje je konflikt između SPC i RPC oko nivoa crkvene organizacije RPC na teritoriji Banata (vikarijat ili eparhija), što je isključivo crkvena stvar koja ne bi smela da ima implikacije na izvođenje veronauke u državnim školama. I posle dve godine ova verska zajednica i njeni vernici i dalje su uskraćeni za pravo na versku nastavu na maternjem jeziku i od strane veroučitelja zajednice kojoj pripadaju. Što se tiče drugih verskih zajednica, među kojima je veličinom najrelevantnija Hrišćanska adventistička crkva, one su takođe diskriminisane neobezbeđivanjem njenog pristupa školama. U Austriji, kao i u susednim zemljama Hrvatskoj i Bosni i Hercegovini, koje su uzimane kao primer pri modelovanju verske nastave u Srbiji, veronauka Adventističke crkve je dozvoljena ukoliko za njom postoji želja i mogućnost za njeno praktično izvođenje.²⁷

Uredbom o uvođenju veronauke predložen je alternativni predmet koji treba da promoviše vrednosti građanskog društva, demokratiju, ljudska prava i toleranciju. Ovo rešenje naišlo je takođe na brojne kritike, pre svega zato što se novi predmet, docnije nazvan građansko vaspitanje, uvodi na prečac i bez javne rasprave. Beogradski centar za ljudska prava poručio je da ova odluka implicira da pohađanje veronauke znači neverovanje u demokratiju, ljudska prava i toleranciju. Zato su protivnici uvođenja veronauke pozvali na bojkot i jednog i drugog novouvedenog predmeta.²⁸

Ministarstvo vera je pred prvo izjašnjavanje roditelja i učenika za nastavu veronauke u septembru 2001. pripremilo brošuru "Verska nastava u Srbiji" s ciljem da predstavi novouvedeni predmet i pomogne u odlučivanju odnosno izboru između pohađanja verske nastave i nastave alternativnog predmeta. "Vraćanje verske nastave" obrazloženo je pravom roditelja da "obezbede vaspitanje dece u skladu sa sopstvenim verskim ubeđenjima", koje se izvodi iz prava na slobodu veroispovesti i Konvencije UN o pravu deteta iz 1990. Ističe se da je "verska nastava prirodan i neophodan deo školovanja u gotovo svim demokratskim zemljama (primeri Grčke, Rusije, Nemačke, Švedske, Irske, Engleske, Danske, Češke, Belgije...)", kao i da istraživanja pokazuju da "87 odsto građana čine vernici, a da 82 odsto srednjoškolaca želi da pohađa veronauku". Ukratko se izlažu osnovni ciljevi i sadržaj verske nastave i posebno naglašava da "sukob nauke i vere ne postoji, jer je skoro 90 odsto naučnika religiozno". Ovakva argumentacija naišla je na brojne kritike, najviše u domenu brojki i postotaka kojim obiluje. Sociolozi su upozorili da statistički podaci o konfesionalnoj pripadnosti ne znače i religioznost opredeljenih.²⁹ Procenti srednjoškolaca opredeljenih za veronauku i religioznih naučnika ocenjeni su kao proizvoljni, a za uzvrat su ponuđeni rezultati istraživanja Centra za proučavanje alternativa kojim je rukovodio Srećko Mihailović o uvođenju veronauke sprovedenog juna 2001. Ovo istraživanje je pokazalo da su stavovi građana o veronauci pomešani i nekonzistentni te da se uz dosta uopštavanja može zaključiti da je jedna trećina građana za uvođenje veronauke, jedna trećina protiv, a trećina neodlučna i

²⁷ Vidi Hugo Schwendenwein, "Die rechtliche Situation des Religionsunterrichtes in Österreich" u: Albert Biesinger, Thomas Schreijäck, ur., *Religionsunterricht heute* (Freiburg im Breisgau: Herder, 1989).

²⁸ Proglas Odbora za pravo na obrazovanje bez verske i političke indoktrinacije na www.geocities.com/veronavika.

²⁹ Stjepan Gredelj, "Slova i brojke oko veronauke" u: *Filozofija i društvo XIX-XX*, 2002.

neobaveštena.³⁰ Institut za pedagoška istraživanja iz Beograda uz finansijsku podršku Saveznog ministarstva vera i Centar za empirijska istraživanja religije iz Novog Sada takođe su nedavno sprovodili ispitivanja srednjoškolaca, studenata i roditelja o uvođenju veronauke i došli do drugačijih rezultata od onih ponuđenih u brošuri Ministarstva vera Srbije.³¹ Sledeće godine su procenti i izostavljeni iz brošure. Ljubiša Rajić i Laslo Sekelj su opovrgli zaključak o pravu na versku nastavu u javnim školama na osnovu prava na veroispovest i međunarodne konvencije o pravima deteta, jer ona ne obavezuju državu na versku nastavu u svojim školama i upravo insistiraju na zaštiti dece od uticaja koji podstiču versko ili bilo koje drugo podvajanje.³² Po međunarodnim konvencijama, država je samo dužna da omogućiti slobodnu versku nastavu, odnosno da je ne ometa.

Najžešće konfrontacije između Ministarstva prosvete sa jedne, i Ministarstva vera i verskih zajednica sa druge strane, izbile su zbog različitog tumačenja izbornosti nastave veronauke i alternativnog predmeta, što nije precizno rešeno u Uredbi Vlade. Ministarstvo prosvete je, dosledno tumačeći zakonom propisan fond časova koji ne uključuje dodatni predmet, govorilo o fakultativnosti, odnosno mogućnosti da se odabere jedan od dva novouvedeni predmet, oba ili nijedan; dok su verske zajednice protestovale protiv mogućnosti da daci ne pohađaju nijedan predmet. Episkop braničevski Ignjatije tim povodom optužio je Ministarstvo prosvete da se “sve vreme borilo protiv veronauke”.³³ Episkop bački Irinej je ocenio da ministar prosvete i njegovi pomoćnici učestvuju u “sistemskoj i orkestriranoj hajci protiv verske nastave u javnim školama Srbije” nasuprot stavu Skupštine Srbije i Uredbe Vlade Srbije. Po episkopu Irineju, svojim tumačenjem fakultativnosti, Ministarstvo prosvete je prekoračilo svoje zakonske nadležnosti jer je prema Uredbi (član 14) za praćenje procesa organizovanja i ostvarivanja verske nastave “pa, u tom kontekstu, i za pitanje dometa i granica njene fakultativnosti, nadležna isključivo Radna komisija (za veronauku)”.³⁴ U istom saopštenju episkop Irinej je ponudio da verske zajednice u saradnji s Ministarstvom vera “urede i sve što treba za alternativni predmet, i to po zapadnoevropskim standardima” aludirajući na nespremnost Ministarstva prosvete za alternativni predmet, dok su verske zajednice dostavile sve planove i programe, udžbenike i spiskove kandidata za veroučitelje.

Reagujući na ove optužbe Ministar Knežević je ostao pri stavu da bez izmena Zakona o osnovnoj i srednjoj školi nije moguće drugačije tumačenje fakultativnosti, ali je najavio da će od sledeće 2002/2003. godine novouvedeni predmeti biti svrstani u kategoriju izbornih, odnosno, da će biti uveden obavezan izbor između dve opcije.³⁵ Nakon rezultata prvog izjašnjavanja u septembru 2001. godine, koji je pokazao relativno mali odziv, protestom koji je Sveti arhijerejski sinod SPC poslao na adresu Republičkog ministarstva prosvete, službenici ovog ministarstva i nadležni u školama ponovo su optuženi da su “zloupotrebili svoj službeni položaj i protivno svim

³⁰ Srećko Mihailović, “Vera u veronauku o demokratiji”, *Danas*, 29.8. 2001. i Gredelj, ibid.

³¹ Izneto u Snežana Joksimović i dr, “Religijsko obrazovanje u državnim školama” u: *Izazovi demokratije i škola* (Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2002) i Zorica Kuburić, “Veronauka kao deo reforme obrazovanja” u: *Religija, veronauka, tolerancija*, (Novi Sad: Centar za empirijska istraživanja religije, 2002), str. 117-127.

³² Ljubiša Rajić, “Zašto ministar vera laže”, *Danas*, 19.6.2001. i Laslo Sekelj, “Opšta klerikalizacija” *Danas*, 23-24. 6. 2001.

³³ U izjavi za požarevački nedeljnik “Reč naroda”, preneto na www.geocities.com/veronavika.

³⁴ Episkop bački Irinej “Dužni odgovor na ružni izazov”, *Dnevnik*, 28.8.2001.

³⁵ O. Nikolić, “Veronauka ipak fakultativna”, *Glas javnosti*, 3.9.2001.

postignutim dogovorima i osnovnom demokratskom načelu ravnopravnog tretmana verske nastave i alternativnog građanskog vaspitanja vrše organizovanu hajku protiv verske nastave i duhovno nasilje nad roditeljima i učenicima koji tu nastavu žele”.³⁶ Ovom su se protestu pridružili i biskupi Katoličke crkve u Srbiji optužujući školske vlasti za diskriminaciju katolika i propagandu protiv veronauke.³⁷ Izuzev pojedinačnih slučajeva diskriminacije situacija u školama teško da bi opravdala izraze kao što su hajka i duhovno nasilje. U Ministarstvu prosvete je, međutim, bio evidentan otpor prema modelu koji je nametnut političkom odlukom i bez konsultovanja sa stručnjacima i prosvetnim institucijama. Rezultati ankete koja je sprovedena među nastavnicima osnovnih škola pokazala je i da većina nastavnika smatra da bi konfesionalnu veronauku, koja je uvedena u osnovne škole u Srbiji, trebalo zameniti drugačijim modelom verskog obrazovanja.³⁸

2. Pravno uređenje verske nastave

U *Prosvetnom glasniku*, godina L – broj 5 od 20. oktobra 2001. izašao je Pravilnik o vrsti stručne spreme nastavnika verske nastave i kriterijumima i načinu ocenjivanja učenika koji pohađaju versku nastavu. Po Pravilniku, od veroučitelja u srednjim školama se zahteva visoko teološko obrazovanje ili druga visoka stručna sprema i osposobljenost za izvođenje verske nastave. Za veroučitelje u osnovnim školama dovoljno je više obrazovanje, a predviđeno je da nastavu mogu da izvode učitelji i nastavnici sa srednjom i višom stručnom spremom koji su osposobljeni za izvođenje verske nastave. Kriterijumi osposobljenosti nisu naznačeni, iz čega se da zaključiti da ih utvrđuju crkve. Ministarstvo prosvete je istog meseca, na predlog verskih zajednica, usvojilo i objavilo listu nastavnika verske nastave.³⁹ Po toj listi veronauku u Srbiji izvodi oko 1500 nastavnika, od čega oko 1200 nastavnika izvodi pravoslavni katihizis, preko 200 katolički vjeronauk, 50 veronauku Slovačke evangelističke crkve, 40 versku nastavu – ilmuđin Islamske verske zajednice, 19 versko vaspitanje Reformatske hrišćanske crkve, 5 evangelističke hrišćanske crkve i 1 osoba je osposobljena za veronauku Jevrejske zajednice.

Pravilnikom o nastavnom planu i programu verske nastave član I, stav 2. propisano je da se ona izvodi kao fakultativni predmet. Ovakav status predmeta dobilo je i građansko vaspitanje, pa su učenici mogli da biraju jedan od ova dva predmeta; oba, ili nijedan. Uz Pravilnik izdat prve godine objavljeni su i nastavni programi za versku nastavu za prvi razred osnovnih i srednjih škola svih svih verskih zajednica koji su obuhvaćene Uredbom Vlade. Nastavni program se sastoji iz ciljeva, zadataka kao i sadržaja verske nastave, te načina ostvarivanja programa, odnosno kratkog uputstva. Ovi su programi u potpunosti kreirani od strane verskih zajednica bez učešća stručnjaka pedagoškog profila sa iskustvom rada u prosveti. Nema većih razlika u ciljevima i zadacima različitih konfesija osim u sadržaju i detaljnosti izrade i prezentacije. Oni su već podvrgnuti kritičkoj analizi stručne javnosti koja je ukazala

³⁶ Informativna služba SPC, 27.9.2002.

³⁷ Branko Bjelajac, Keston News Service, 12.10.2001.

³⁸ Prikazano u Saša Todorović, “Sistemna proučavanja kao teorijsko-metodološka osnova optimizacija rada u pedagoškom sistemu osnovna škola sa posebnim osvrtom na versku nastavu i nastavu građanskog obrazovanja” (Magistarski rad odbranjen na Tehničkom fakultetu “Mihajlo Pupin” Zrenjanin 2002).

³⁹ “Rešenje o utvrđivanju liste nastavnika verske nastave za osnovu i srednju školu”, Ministarstvo prosvete i sporta 080-04-19/2001-08/2 od 26.10.2001.

na neuvažavanje didaktičkih i metodičkih principa, terminološke nepreciznosti i neprilagođenost uzrastu.⁴⁰ Pravilnik o nastavnom planu i programu verske nastave za druge razrede osnovne i srednje škole nije bio objavljen u vreme kad je sprovedeno ovo istraživanje.

Mali odziv i brojni problemi u nastavi nisu pokolebali protagoniste uvođenja novog predmeta, te se od samog početka računalo na promenu statusa veronauke i građanskog obrazovanja sa fakultativnog na izborni karakter. Maja 2002. godine Skupština Srbije usvojila je promene Zakona o osnovnom i srednjem školstvu kojim su status veronauke i građanskog obrazovanja promenjen sa fakultativnog u obavezni izbor. Roditelji učenika do četrnaest godina, a sami učenici iznad te granice dužni su da izaberu jedan od ova dva predmeta čije bi pohađanje postalo obavezno. Učenici koji su svoje školovanje započeli dok je veronauka bila fakultativni predmet nisu bili obuhvaćeni ovom izmenom. Posle ove odluke Ministarstvo prosvete štamvalo je letke sa osnovnim informacijama o veronauci i građanskom vaspitanju koji su korišćeni prilikom opredeljivanja roditelja i đaka početkom školske 2002/2003. godine.

Sa XV sastanka Komisije za organizovanje i ostvarivanje verske nastave Vlade Srbije održane 17. decembra 2002. godine, izdato je Upustvo za ostvarivanje verske nastave. Ovim upustvom je objašnjena priroda predmeta, njegova obaveznost nakon izbora, kao i vreme i važenje opredeljivanja. Za razliku od prve dve školske godine, kada se opredeljivanje vršilo početkom školske godine što je izazivalo veliko kašnjenje početka nastave, predviđeno je da se opredeljivanje ubuduće vrši u maju mesecu tekuće školske godine. Upustvo reguliše i radno-pravni odnos nastavnika verske nastave propisujući sklapanje jednogodišnjeg ugovora sa školom u kojoj rade. Time se oni izjednačavaju sa ostalim nastavnicima u svim radnim pravima, a ograničenje ugovora omogućuje verskim zajednicama da utiču na izbor veroučitelja odnosno da neodgovarajuće veroučitelje menjanju. Ugovorom je propisano da veroučitelji imaju i sva druga prava i obaveze u životu i radu škole. Nastavu mogu posetiti pedagog škole i ovlašćeni predstavnik verske zajednice. Evidencija nastave se vodi kao i za druge predmete. Utvrđeni su i kriterijumi za opisno ocenjivanje sa tri ocene: Ističe se, Dobar i Zadovoljava. Ove se ocene upisuju i u dnevnik i u đачke knjižice ali ne utiču na uspeh, odnosno prosek ocena. Uputstvo predviđa slobodne aktivnosti i dopunsku nastavu, kao i upotrebu posebnog nastavnog materijala koje su škole dužne da obezbede nastavniku.

Pored dokumenata načelne sadržine, u Ministarstvu prosvete još uvek ne postoje nikakve analize i istraživanja o efektima i rezultatima nastave veronauke iako je od njenog uvođenja u osnovne i srednje škole prošlo već više od dve godine. Informacije o nastavi i eventualnim problemima samo povremeno nalaze mesto u štampi. Predstavnici crkvenih zajednica nisu prihvatili predlog za zajedničku evaluaciju nastave veronauke i građanskog vaspitanja pod pokroviteljstvom UNESCO-a, UNICEF-a i Fonda za otvoreno društvo.⁴¹ Objasnjeno je da je za tako što suviše rano, pogotovo ukoliko se taj posao poveri stručnjacima iz inostranstva, mada je instrumente, analizu podataka i organizovanje istraživanja nacionalnog uzorka uradila

⁴⁰ Vidi Snežana Dačić, "Verska nastava u školi: između znanja i verovanja" u: *Religija, veronauka, tolerancija*, str. 51-70.

⁴¹ Evaluacija je obavljena samo za građansko vaspitanje i objavljena na srpskom i engleskoj u posebnoj brošuri *Građansko vaspitanje u osnovnim i srednjim školama u Republici Srbiji* (Beograd: UNICEF, UNESCO, Fond za otvoreno društvo-Srbija, 2002).

domaća agencija Stratedžik marketing iz Beograda. Zbog odbijanja verskih zajednica da se izvrši sveobuhvatna evaluacija veronauke na nacionalnom uzorku, i pasivnog stava ministarstava vera i prosvete, bio sam prinuđen da se u svom istraživanju okrenem etnografskom metodu u prikupljanju podataka. Moja analiza bazira se na ličnom uvidu stečenom pri posećivanju verske nastave u 15 škola širom Srbije i razgovorima sa nekoliko desetina veroučitelja, predstavnicima najbrojnijih verskih zajednica, direktorima škola, službenicima ministarstava prosvete i vera, nastavnicima, roditeljima i učenicima. U izboru škola rukovodio sam se načelima reprezentativnosti uzorka obilazeći gradske i seoske škole, škole u jedno i višekonfesionalnim sredinama, škole sa nekoliko desetina đaka i one sa par hiljada, osnovne i srednje, gimnazije i stručne škole. Izneta zapažanja se tiču isključivo verske nastave mada ih je potrebno staviti u kontekst celokupnog stanja obrazovnog sistema u Srbiji koji započinje reformu suočen brojnim ideološkim nedoumicama i ophrvan materijalnim i kadrovskim problemima.

3. Stavovi o veronauci u praksi

Jedinstveno svim stavovima prikupljenim od prosvetnih radnika, veroučitelja i drugih zainteresovanih tokom istraživanja je zaključak da je veronauka prebrzo uvedena u nastavu. O statusu veronauke odlučeno je neposredno pre uvođenja, dok su planovi i programi stigli kad je verska nastava već bila uvedena u škole. Direktori su očajavali što izuzev Uredbe Vlade nisu dobili nikakva preciznija uputstva.⁴² U srednjim školama koje hronično oskudevaju u prostoru nisu mogli da reše problem rasporeda i održavanja nastave.

Sveštenik Josip Temunović iz Subotice smatra da se sa veronaukom krenulo nepripremljeno, bez kadrova, u školskom sistemu koji je prethodno kritikovan kao neadekvatan i nefunkcionišući, što će sve pogubno doprineti njenoj marginalizaciji. Temunović upozorava da se u ovim uslovima sa školskom veronaukom malo postiže, a da je veći gubitak slabljenje pohađanja župskog veronauka, pogotovu kod katolika gde je on bio vrlo prisutan. Posebnu pometnju za Temunovića unosi i odluka o tradicionalnim verskim zajednicama pošto su kriterijumi na kojima se zasniva podložni kritici. Slične zamerke izneo je i Tadej Vojnović, profesor na Katehetsko-teološkom institutu Subotičke katoličke biskupije, iznoseći strahovanje da će veronauka u školama proći kao marksizam, dosadan i omrznut predmet, jer je uvedena iz političkih, a ne verskih pobuda. Insistirao je da veronauka ostane pri crkvama, a da škole pružaju osnovne informacije o veri, kao i o glavnim svetskim religijama.⁴³

Najveća verska zajednica koja uredbom vlade nije dobila pravo na veronauku u školama, Hrišćanska adventistička crkva, izdala je uputstvo roditeljima da svoju decu upišu na građansko vaspitanje, a da pohađanje veronauke nastave u svojim crkvama gde imaju udžbenike i obrazovane veroučitelje. Ova crkva je veronauku uspešno organizovala i u doba komunizma, ističući da je sad lakše jer je veća tolerancija od strane države. Postojeću veronauku u školama Adventistička crkva smatra neodgovarajućom, jer je konfesionalno obojena te zagovara veronauku samo kao poučavanje Svetog pisma. Nakon uvođenja veronauke bilo je podozrenja kod dece

⁴² Vidi i Sandra Dimitrijević, "Škole bez uputstva", *Politika*, 1.8.2001.

⁴³ Tadej Vojnović, "Veronauka u školama može proći kao marksizam", *Danas*, 29.8.2001.

prema deci njihovih vernika koji su se opredelili za građansko vaspitanje, ali nije bilo nikakve drastične diskriminacije ili incidenta koji bi mogli da prijave.

Branka Josimov pedagog u Subotičkoj gimnaziji i nastavnica građanskog vaspitanja, najveći problem u uvođenju dva nova predmeta vidi u tome što niko nije pitao roditelje, srednjoškolce i sve ostale zainteresovane za obrazovanje u zemlji. Uvođenje veronauke je sprovedeno odozgo, u dogovoru crkava i države. Građansko vaspitanje je po njenom mišljenju uvedeno samo kao nužna alternativa, mada je bilo još manje inicijative u tom pravcu.

Direktorka OŠ “Vladislav Ribnikar” Vesna Fila takođe smatra da je uvođenje veronauke bilo naprečac, bez pripreme đaka, roditelja i kolektiva, koji uglavnom nisu učestvovali u debati. Mišljenje ove direktorke je da zakonsko regulisanje verske nastave, uvedene Uredbom Vlade, nije podleglo ni adekvatnoj javnoj raspravi. Prenošeni su modeli sa strane (Nemačka, Austrija, Hrvatska) pri čemu nije u punoj meri uvažena specifičnost situacije u Srbiji, a problemi su rešavani inercijom, odnosno prihvatanjem modela rešenja iz Vladine Uredbe, iako je bilo predloga i za drugačija rešenja. Njena škola je izuzetno zadovoljna veroučiteljem ali sumnja u uspešnost nastave u drugim školama zbog pedagoške nepripremljenosti veroučitelja, odsustva dodatne edukacije, koja je pak organizovana za predmet građansko vaspitanje. Po mišljenju direktorke Fila i udžbenici koji su se prvi pojavili su neodgovarajući. Obrazovanje o veri smatra neophodnim jer stvara podlogu za znanje o civilizacijskim osnovama, ali upozorava da treba proučavati i učenja drugih vera. Kao posebno problematično, Fila ističe da nije učinjen ni najmanji pokušaj od strane državnih prosvetnih organa da se izvrši evaluacija veronauke u školama.

4. Nastavni programi i udžbenici

Programi veronauke za drugi razred su kasnili jer su ih verske zajednice predale u različitim formama, pa je trebalo mnogo vremena da se svi programi obrade i uobliče. Rešenju, po kome Ministarstvo prosvete oko svih pitanja u vezi sa veronaukom sarađuje sa Ministarstvom vera i sa crkvenim zajednicama čija se verska nastava izvodi u školama, nedostaje čvršći okvir da bi moglo da funkcioniše. Pošto programe verske nastave i odabir udžbenika i nastavnika vrše verske zajednice Ministarstvu prosvete preostaje samo da ih odobrava i priprema za objavljivanje u Prosvetnom glasniku Republike Srbije. U Ministarstvu prosvete, međutim, ne postoji niko ko je stručno kompetentan za oblast verske nastave, te ono ne razmatra nastavne programe, već ih u potpunosti prepušta verskim zajednicama. I kada iznosi određene zamerke i traže korekcije ne radi se o jasno definisanoj praksi na osnovu odgovarajuće zakonske regulative. Tako udžbenik islamskog il mudina nije na vreme odobren, jer je stigao samo rukopis bez recenzije, odnosno bez stručnog mišljenja.⁴⁴ Ilustracija za (ne)učesće Ministarstva prosvete je i izjava jedne okružne načelnice ovog Ministarstva za dnevnik *Danas* koji je istraživao funkcionisanje nastave veronauke. Ona je rekla da je nastava u isključivoj nadležnosti Ministarstva vera u dogovoru sa mesnom eparhijom.⁴⁵

⁴⁴ V. Andrić, “Intervju sa Biljanom Stojanović”, *Danas* 6-7. 1.2003.

⁴⁵ *Danas* 6-7.1.2002.

Po rečima Dimitrija Dimitrijevića, urednika za veronauku u Zavodu za udžbenike i nastavna sredstva, svi udžbenici kasne. Štampan je Pravoslavni katihizis za prve razrede, dok je za drugi razred izašao sa skoro godinu dana zakašnjenja. Udžbenici kasne zbog odluke da se pišu novi i da svaki udžbenik treba da pregledaju i ostali članovi komisije ispred drugih verskih zajednica kako se ne bi pojavili sadržaji koji izazivaju versku netrpeljivost. Time je učinjen znatni pomak u odnosu na situaciju u Republici Srpskoj odnosno Bosni i Hercegovini.⁴⁶ Za razliku od drugih predmeta, Zavod za udžbenike u slučaju veronauke funkcioniše samo kao tehnički servis bez prava na svoje uredničke ingerencije, čak ni po pitanju ilustracija i tehničke opreme iako Zavod, odnosno država, snosi sve troškove izdavanja udžbenika. Po dogovoru, Zavod vrši lektorsku ulogu te je zaključio da je prevod udžbenika za islamsku veronauku vrlo loš, nerazumljiv i koristi nestandardizovan jezik. Islamska zajednica Sandžaka je zatim, suprotno zakonu, sama štamkala udžbenik za drugi razred osnovne škole. Islamski veroučitelji u Sandžaku takođe, i pored zakonskih prepreka, koriste udžbenik islamske veronauke za srednje škole iz Bosne i Hercegovine.

Udžbenici pravoslavne veronauke se prevode na romski, mada nije poznato gde se koriste, u kom tiražu, i da li su prevedeni na odgovarajući dijalekt. Katolički vjeronauk pisan na hrvatskom izdaje se i u prevodu na mađarski, rusinski, ukrajinski. I ovde nije utvrđeno u kojim školama se koristi rusinski, a u kojim ukrajinski prevod i da li je bilo potrebe za dvostruko prevođenje, tiraže i štampanje koje iziskuje velike troškove. Druge (protestantske) verske zajednice uopšte nisu dostavile udžbenike pa se nastava izvodi bez njih ili se koriste udžbenici koji nisu odobreni i štampani u Zavodu.

Većina veroučitelja smatra da je program preobiman a udžbenici neprilagođeni dečjem uzrastu i poznavanju materije. Veroučitelji gotovo po pravilu ne prate propisani plan i program za koji takođe smatraju da nije prilagođen uzrastu đaka i njihovom predznanju. Mnogi veroučitelji iz SPC kritikuju činjenicu da praktično jedan čovek sastavlja plan i program i piše udžbenik. Pojedine lekcije su vrlo teško razumljive jer se upuštaju u savremena teološka trvenja. Ne postoji ni razlika u udžbenicima za gimnazije i trogodišnje stručne škole, iako je razlika u predznanjima i interesovanjima učenika u ovim školama ogromna. Iznose se primedbe da udžbenici veronauke koji su se dosada pojavili nisu povezani ni sa sadržajima drugih predmeta koji se u školi izučavaju, niti se posebna pažnja poklanja o konkretnom iskustvu učenika i stvarnosti u kojoj živimo. U izradi planova i programa kao i nekoliko postojećih udžbenika nisu uvaženi ni razlozi i motivi roditelja i učenika za nastavu veronauke izneti u nekoliko dosada sprovedenih istraživanja stavova o uvođenju veronauke.⁴⁷

⁴⁶ Neki od udžbenika koji se koriste u Republici srpskoj rađeni su na osnovu kurikulumu Kraljevine Jugoslavije iz 1939. godine. U njima se mogu sresti i stavovi koji su u suprotnosti sa opšteprihvaćenim načelima tolerancije i uvažavanja drugih versko-etničkih grupa. Zakonom priznate Protestantske crkve se nazivaju sektama, verovanja Katoličke crkve i protestanata naopako umovanje, Svetski savez crkava masonskom institucijom koji pravoslavni što pre treba da napuste. Inače, udžbenici u Republici srpskoj pate i od neprilagođenosti uzrastu učenika, mnogo informacija i stavova koji su neshvatljivi bez prethodnih znanja, nemaju razvijen didaktički aparat te na kraju svake lekcije donose pitanja koja od učenika traže da ponove navode iz prethodne lekcije.

⁴⁷ Vidi ankete u *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji* (Beograd: Institut za pedagoška istraživanja, 2003). Uporedi i sa f. 31.

Rudolf Vajs iz Evangelističke crkve u Subotici smatra da veronauka treba da sadrži svakodnevne i za učenike bitne teme, kao što su narkomanija, seks, trudnoća, ljudska prava, sida, i to posmatrano iz ugla vere i crkve. Evangelisti naime, čuvajući svoju tradicionalnu religioznu ideju, liberalizuju koncept veronauke. Akcenat je na dijalogu kao osnovnom metodi edukacije dece. Autori i izdavači savremenih udžbenika u svetu sve više smanjuju osnovni udžbenički tekst, odnosno informativni deo, i posvećuju prostor didaktičko-metodičkom delu koji se sastoji od pitanja, vežbi, zadataka, ilustracija, pregleda i drugih načina da se približe učeniku što još ne postoji u udžbenicima koji su se dosada pojavili u Srbiji.

5. Veroučitelji

Još ozbiljniji problem od nedostatka udžbenika ili njihovog kašnjenja je što nema nikakvih drugih nastavnih resursa, za razliku od građanskog vaspitanja koje ima priručnike za nastavnike i obimnu dodatnu literaturu. Postoje upustva za veroučitelje koje izdaju verske zajednice (na primer SPC) ali ona nisu usklađena sa programom.⁴⁸ Tako su veroučitelji prepušteni sami sebi i sopstvenoj kreativnosti i inicijativi. Imajući u vidu nepripremljenost i nedovoljnu obrazovanost za izvođenje nastave najvećeg broja veroučitelja ovo je od njih teško očekivati. Sami veroučitelji priznaju da nisu dovoljno obrazovani i pripremljeni za savladavanje predviđenog programa, nisu upoznati sa načinom pripreme za čas ili obrađivanje nastavnog materijala i često se nalaze u procepu između ispunjavanja obrazovnih ciljeva i vaspitnih zadataka. Ne nalaze se u izboru nastavnih metoda, postupaka, medija, a nedostaju i brojna nastavna sredstva i pomagala.

Prema "Pravilniku o vrsti stručne spremlje nastavnika" veroučitelj za pravoslavlje može biti samo lice koje je završilo bogosloviju, duhovnu akademiju, ili pak neki drugi fakultet, uz obaveznu obuku za izvođenje verske nastave. Ove odredbe je u velikom delu Srbije gotovo nemoguće ispuniti. U Vranjskoj eparhiji SPC na primer, svega četiri do pet ljudi poseduje ove kvalifikacije. Takođe nije poznato da su nadležne crkvene vlasti u ovoj eparhiji organizovale obuku za katihete, ili, ako jesu, kada su je, gde, pod kojim uslovima i sa kojim kadrovima izvodile.⁴⁹ Slično je u Niškoj, Mileševskoj, Timočkoj, Raško-prizrenskoj i drugim eparhijama. Po jednom svešteniku Subotičke biskupije od 160 katoličkih veroučitelja samo 10 % ima odgovarajuću spremu, dok su ostali priučeni, bez obrazovanja iz didaktike i pedagogije, a kriterijumi za odabir, po svedočenju ljudi iz Crkve, su bili odanost Crkvi i pobožnost.

Iako su i Ministarstvo prosvete i zajednička Komisija za versku nastavu insistirali na organizovanju seminara za dodatno obrazovanje veroučitelja, razmenu iskustava i pre svega upoznavanja sa pedagoškim i didaktičkim pristupima u nastavi, ova inicijativa nije u potpunosti zaživela u praksi, odnosno, prepuštena je pojedinačnim verskim zajednicama, odnosno eparhijama u okviru SPC. U Austriji, gde SPC već deset godina održava pravoslavnu veronauku koju finansira austrijsko Ministarstvo za prosvetu i kulturu, za pravoslavne veroučitelje se redovno organizuju seminari na kojima se obrađuju didaktičke teme kao i metode inter-kulturalnog i inter-religijskog

⁴⁸ Na Sajmu knjiga 2003 u Beogradu predstavljene su radne sveske za veronauku za niže razrede osnovne škole koje je izdala Sremska eparhija SPC, Informativna služba SPC, 27.10.2003.

⁴⁹ Saša Stojković, "Đakon Vladimir Savić na mukama. Vladika Pahomije ne prašta", *Vranjske novine* (preneo *Danas*, 18.9.2003.).

učenja.⁵⁰ U Srbiji međutim, čak i u jednoj od najbogatijih i najvećih eparhija, kao što je Banatska, održavaju se samo godišnji sastanci veroučitelja, a nikakva dopunska obuka ili seminari nisu organizovani. Nije bilo ni sastanaka veroučitelja na međukonfesionalnom nivou, iako na teritoriji Banata deluju gotovo sve verske zajednice koje po zakonu imaju pravo da izvode versku nastavu. Čini se da je izuzetak jedan takav sastanak upriličen u Novom Sadu 1. marta 2003. u organizaciji ministarstava prosvete i vera, Bačke eparhije i Subotičke biskupije. Beogradska i Braničevska eparhija organizovale su seminare za svoje veroučitelje. Jedan od polaznika seminara, veroučitelj iz Beogradske Mitropolije ističe kako su mu seminari pomogli da nauči da decu ne drži pažnja duže od petnaestak minuta, te da mora da osmisli i organizuje razne aktivnosti na času kako bi održao pažnju. Drugi se pak žale da se na seminarima uglavnom predaje ex-catedra, a manje pažnje posvećuje njima prekopotrebnim metodičkim veštinama, psihologiji i pedagogiji. Na seminaru u Novom Sadu predlagano je i da se veroučitelji organizuju i na teritorijalnom, a ne samo konfesionalnom nivou, i tako zajednički rešavaju određene probleme.

Pošto se radi o verskoj nastavi u školama koja je zajednička odgovornost i verskih zajednica i škola, odnosno nadležnih prosvetnih vlasti, ne mogu se zanemarivati zahtevi za stručnim kvalifikacijama koja postavlja svaka strana, odnosno za teološku i pedagošku stručnu spremu. Definicija stručne spreme veroučitelja objavljena u podzakonskom aktu bi, po mišljenju velike većine zaposlenih u prosveti, pored teološke morala da sadrži i komplementarnu pedagošku dimenziju i tako bude što je moguća sličnija stručnosti drugih učitelja i profesora. Veroučitelj treba da je svestan vaspitno obrazovne i društvene uloge ne samo porodice i crkvene zajednice nego i škole, te svoju nastavu mora da oblikuje prilagođavajući je ostalim predmetima i njihovoj vaspitno-obrazovnoj ulozi. Naime, iako je cilj veronauke svake verske zajednice uvođenje i rast u veri, odnosno u iskustvu vere u verskoj zajednici, ovo ne znači da u verskoj nastavi treba da se prenebregnu rezultati drugih vaspitnih nauka i dostignuća (pedagogija, didaktika, psihologija), kao i očekivanja roditelja i opšta atmosfera škole i sredine u kojoj se verska nastava odvija. Bez analize konkretnog stanja i učenčkih vaspitno-obrazovnih potreba, veroučitelj je prepušten sopstvenoj intuiciji, prilagođava se shodno svojim mogućnostima i improvizuje. Briga za permanentno obrazovanje veroučitelja takođe nije precizno artikulisana mada je stalna obrazovno-pedagoška formacija veroučitelja princip prihvaćen najnovijom reformom obrazovnog sistema. U ovom smislu koristilo bi nam nemačko iskustvo praktikovanja dvostruke formacije veroučitelja, odnosno njihovo dvostruko stručno usmeravanje na studijama. U Nemačkoj se studenti istovremeno pripremaju za poziv veroučitelja i pedagoga, psihologa ili za neku drugu društvenu nauku.

Nerešeno pitanje u vezi statusa veroučitelja je i nostrifikacija dokumenata o završenom školovanju u inostranstvu, na školama ili smerovima kakvih nema u našem obrazovnom sistemu. Ništa se ne preduzima ni po pitanju integracije obrazovnih ustanova verskih zajednica u Srbiji koje pripremaju buduće veroučitelje. Vlada Srbije nedavno je poništila je dekret iz 1953. godine kojim je Teološki fakultet SPC izbačen iz sastava Univerziteta u Beogradu, ali ovom odlukom nisu rešene brojne nedoumice oko usklađivanja sistema nastave i finansiranja.⁵¹ Neke druge verske zajednica,

⁵⁰ Informativna služba SPC, 20.6.2002. godine

⁵¹ U javnosti se uglavnom ističe otpor na koji je ova odluka naišla na Univerzitetu. Manje je poznato da i u crkvenim redovima ima nesuglasja po ovom pitanju. Iznošeni su predlozi po kojima Univerzitet

kojima je uredbom o uvođenju veronauke u škole priznato to pravo, uopšte i nemaju verske škole u Srbiji. Samo su tri velike verske zajednice u novije vreme osnovale verske pedagoške škole sa ciljem pripreme veroučitelja, mada čitava oblast verske pedagogije kod nas ostaje nerazvijena u poređenju sa, recimo Bugarskom, gde postoji oko 100 raznih priručnika iz te oblasti.⁵²

Pozitivan primer pruža Beogradska mitropolija koja ima posebnu kancelariju za koordiniranje sve poslove u vezi sa školskom veronaukom, dok druge eparhije tek planiraju da otvore slične službe, a koordinaciju sada vrše uglavnom sveštenici ili neko od veroučitelja već prezauzeti drugim obavezama. Planirano je da kancelarije za veronauku pri eparhijama SPC organizuju i nadzorne komisije kojih za sada nema. Pri Beogradskoj mitropoliji postoji nadzorna komisija koja ima sastavljen anketni list, i pripremljene metode evaluacije, ali ne stiže kao što je predviđeno da obiđe sve škole. Izdaje se dodatni materijal za nastavnike kao što su spisak metodskih jedinica, operativni i globalni plan sa metodama rada. Beogradska kancelarija je organizovala i nekoliko seminara, a svi beogradski veroučitelji se redovno sreću sa koordinatorkom za veronauku kojoj je to i jedino zaduženje. Organizovan je i međubalkanski seminar "Veronauka u crkvi i crkva u veronauci". U Beogradu ima 103 veroučitelja od kojih je 85 laika. Među njima je više od polovine žena. Komisija za izbor veroučitelja u Beogradu je uglavnom primala mlade veroučitelje koji su nedavno završili teološki fakultet ili institut i raspoređivala ih po želji odnosno po mestu stanovanja i u one škole u kojima su svojevremeno bili đaci i poznaju kolektiv.

Sa druge strane, u seoskim sredinama i manjim gradovima veronauku najčešće izvode sveštenici. Sami veroučitelji-laici iz SPC smatraju da sveštenici-veroučitelji nemaju odgovarajuću stručno-pedagošku spremu i da su prezauzeti drugim obavezama. Ističu da veronauku treba da predaju laici koji su nedavno završili teologiju nakon što je ona reformisana, a staro juridičko tumačenje zamenjeno interpretacijama svetih otaca koji su prevedeni na srpski jezik (savremena patristička teologija). Mnoštvo obaveza sveštenika na parohiji dovode u pitanje svrhu i mogućnost njihovog istovremenog delovanja kao veroučitelja, te je izostajanje sa nastave u selima gotovo redovna pojava. Žalbe pojedinih škola u Niškoj eparhiji dostavljane su i odeljenju Ministarstva prosvete i eparhiji ali problemi se ne rešavaju. I same verske zajednice ponekad ne vode računa o prioritetu nastave. Tako su tokom moje posete Novom Pazaru gotovo svi veroučitelji Islamske verske zajednice bili odsutni zbog odlaska na dženazu Aliji Izetbegoviću. Verske zajednice često i menjanju veroučitelje što takođe nailazi na negativne reakcije kod učenika i školskih kolektiva jer zainteresovanost za veronauku opada i gubi se kontinuitet u nastavi. Slično je i u školama gde se nastava ne odvija redovno već jednom u dve nedelje, ili ređe.

6. Opredeljivanje za veronauku i njena dostupnost

Opredeljenost za veronauku varira. Ministar vera izjavio je da se prve godine za veronauku prijavilo 50 % učenika osnovnih i 20 % učenika srednjih škola, mada zbog tehničkih, kadrovskih i ostalih nedostataka nije svima organizovana.⁵³ Branko

treba da traži puteve i načine vlastitog pripajanja Teološkom fakultetu. Vidi Dušan Vasiljević, "Pakao srpske prosvete bez Boga" u: *Upoznajte decu s jevanđeljem Hristovim*, ibid, str. 58

⁵² Radi se o Islamskoj pedagoškoj školi u Novom Pazaru i Katehetskim institutima SPC u Beogradu i Katoličke crkve u Subotici.

⁵³ U izjavi za *Sloboda*, Čikago br. 1804 - 10. 11. 2001.

Bjelajac iznosi brojke od 36,2 %, a Stjepan Gredelj od 39% roditelja učenika osnovnih škola koji su se za veronauku opredelili prve godine.⁵⁴ Po rečima Biljane Stojanović, načelnice Odeljenja za plan i program predškolskog i osnovnog obrazovanja u Ministarstvu prosvete, druge godine se prema nepotpunim podacima, oko 49 odsto učenika prvih razreda opredelilo za ovaj predmet. Drastično manji broj opredeljenih za veronauku ili građansko vaspitanje registrovan gotovo u celoj Srbiji bio je u II razredima, za koje izbor između ova dva predmeta nije bio obavezan što puno govori o raspoloženju same dece. Manji broj prijavljenih je posebno uočljiv u srednjim školama, a pre svega u gimnazijama. Sveštenik i veroučitelj S.M. iz Leskovca, smatra da je razlog slabijeg interesovanja kod učenika viših razreda preopterećenost gradivom.

Teritorijalno posmatrano, najveći broj prijavljenih je u Raškoj oblasti/ Sandžaku i to pre svega među decom islamske veroispovesti i kreće se između 80 i 100%. Slede pojedine oblasti u zapadnoj i centralnoj Srbiji, Beograd i Vojvodina su u sredini, dok je najslabiji odziv zabeležen u južnoj i istočnoj Srbiji. Opredeljivanje za veronauku koje u Srbiji iznosi u proseku 50% i dalje je znatno ispod proseka zemalja u susedstvu sa zajedničkom prošlošću.⁵⁵ Po procentu prijavljenih za veronauku u Srbiji prednjače škole u ruralnim sredinama mada ima izuzetaka.⁵⁶ Posebno mali odziv za veronauku ili građansko vaspitanje bio je registrovan u Vranjskom okrugu. Za veronauku se nisu prijavili Romi, inače brojni u ovom kraju.⁵⁷

Što se tiče tehničkih rešenja u školama se iznose i primedbe na način izjašnjavanja i prijavljivanja. Nastavnici ne znaju šta da rade sa pojedinačnim slučajevima učenika druge veroispovesti. Direktori se stalno žale da nemaju uputstva iz ministarstva i tako se jedni skrivaju iza drugih. Od Ministarstva prosvete su u školama dobili samo dopis o promeni statusa predmeta, ali bez drugih instrukcija. Sve škole su dobile i letak za opredeljivanje za koji smatraju da nije dovoljno precizan i ne pruža dovoljno informacija za izbor. Ove godine u Novom Pazaru nisu dobili listiće pa se opredeljivanje vršilo na školskim formularima po konfesionalnoj inerciji. Biljana Dimitrijević, direktorka III gimnazije u Beogradu, smatra da su đaci nepripremljeni za izborni sistem. Često biraju u inat roditeljima i tokom godine prelaze s jednog predmeta na drugi. Po rečima ove direktorke učenici njene škole su se opredeljivali na osnovu informacija iz medija ili onog što su čuli od drugih. I veroučitelji priznaju da je teško zavoleti nešto što se ne poznaje, a ni roditelji pri opredeljivanju nemaju dovoljno informacija pa im je izbor otežan. Mnogi srednjoškolci sa kojim sam razgovarao najradije ne bi ni veronauku ni građansko vaspitanje ističući da su oba predmeta dosadna.

U mnogim krajevima verska nastava nije organizovana u isturenim odeljenjima, na primer u osam isturenih odeljenja škole Sveti Sava u Pirotu. Niko u eparhiji i od školskih vlasti nije razmatrao kako rešiti problem seoske dece i neizvođenja nastave. Nadležni u crkvi kažu da su se oni držali minimuma od 10 đaka pa zato nisu

⁵⁴ Keston News Service, 12.10. 2001, i Gredelj, "Slova i brojke oko veronauke".

⁵⁵ Tako u Hrvatskoj veronauku u osnovnim školama pohađa preko 90% učenika, a u Federaciji BiH 94% učenika muslimanske veroispovesti.

⁵⁶ Kako je u razgovoru za *Danas* od 6-7.1.2002 ocenio Budimir Radojičić, načelnik odeljenja Ministarstva za prosvetu i sport u Zlatiborskom okrugu, primetno je da su se za versku nastavu opredeljivala deca iz seoskih, a za građansko vaspitanje iz urbanih sredina.

⁵⁷ Slađana Veljković, "Veronauka i građansko vaspitanje", *Vranjske novine*, br. 219, 2001.

organizovali veronauku po selima. I u Timočkoj eparhiji, koja pokriva istočnu Srbiju takođe postoji nedostatak kadra i problem organizovanja verske nastave u seoskim sredinama.⁵⁸ Problem u isturenim odeljenjima je i taj što često postoji samo jedna učionica, a zbog dva nova predmeta učenici treba da je dele. Još je teža situacija u Novom Pazaru gde škole rade u tri smene zbog hroničnog nedostatka prostora, pa uvođenje novih predmeta i podela po konfesionalnoj osnovi izazivaju ogromne praktične probleme.

Iako je Komisija za versku nastavu načelno odlučila da se ona organizuje i kad je broj prijavljenih manji od zakonskog minimuma, ova se odluka vrlo teško sprovodi. Na sastanku Komisije je dogovoreno da se u slučaju malog broja pripadnika jedne verske zajednice oni mogu priključiti veronauci većinske verske zajednice, ili nastavi građanskog vaspitanja. I pored toga, problem učenika pripadnika manjinskih verskih zajednica ostaje nerešen. Usled tehničkih problema i nedostatka kadrova manje verske zajednice, ili velike verske zajednice kada su u manjinskom položaju, nisu u stanju da organizuju nastavu. Zato manje verske zajednice koje nemaju mogućnosti, kapacitete i kadar da organizuju veronauku strahuju od diskriminacije posrednim putem, iako su im pružene sve mogućnosti i potpuna ravnopravnost. Neorganizovanost i siromaštvo muslimana (mahom Roma) u krajevima van Sandžaka ima za posledicu da Islamska verska zajednica nije u mogućnosti da organizuje verounaku. I druge manje verske zajednice imaju slične probleme. Slovačka evangelička crkva ne izvodi veronauku u mnogim mestima gde žive njeni vernici pa čak ni u velikom naselju kao što je Kovačica.⁵⁹ Deca manjinskih veroispovesti idu na građansko vaspitanje ali nije redak slučaj da idu na većinsku pravoslavnu veronauku, jer roditelji ne žele da razdvajaju svoju decu od druge. U Somboru spajaju prijavljene za katoličku veronauku iz više škola, ali je u tim uslovima teško voditi evidenciju i održati regularnost posećivanja nastave. Reformatska crkva ima u svim srednjim školama u Subotici učenika za samo jedan razred koji treba da okupi. U Beogradu, Nišu, Smederevu i mnogim drugim sredinama se u svakom razredu nađe učenik katoličke ili islamske veroispovesti, ali veronauka ovih verskih zajednica se ne drži. U beogradskim školama, ako su učenici drugih vera upućeni na svoje verske zajednice, ne prati se da li je za njih organizovana veronauka. U manjim sredinama čak i uz dobru volju nemoguće je obezbediti versku nastavu za pripadnike manjinskih verskih zajednica. U Medveđi, gde po statističkim podacima žive i građani muslimanske veroispovesti, nije bilo interesovanja za organizovanje islamske veronauke. U Lebanu se za islamsku veronauku prijavilo 73 učenika u osnovnim, ali ni jedan u srednjim školama.

Same brojke i podaci o održavanju nastave naravno nisu i ne smeju da budu jedini kriterijumi u evaluaciji veronauke. Veroučitelji smatraju da je najveći problem osipanje i motivacija učenika. Izborni predmet deca ne shvataju ozbiljno, pogotovu zbog statusa koji je imao prve godine kada je fakultativnost doživljena kao neobaveznost, te je izostajanje bilo masovno. U Gimnaziji u Pirotu za učenje veronauke izjasnilo se 30 učenika od kojih veliki broj nikada nije ni doša na nastavu. Osipanje se objašnjava i neusklađenošću rasporeda, preopterećenošću gradivom i slabom motivacijom za predmet koji se ne ocenjuje brojčano. I retki novinari, koji su i nakon što je veronauka ušla u škole nastavili da se bave ovom temom, isticali su da preopterećenost i neprilagođenost programa dečjem uzrastu kod dece izaziva bojkot,

⁵⁸ "Sastanak veroučitelja Eparhije timočke", Informativna služba SPC, 8. 2. 2003. godine.

⁵⁹ Vidi "Efekti uvođenja verske nastave u državne škole" (istraživanje Centra za razvoj civilnog društva - Zrenjanin)(3), *Danas*, 14.8.2003.

nezainteresovanost i često nedisciplinu koja onemogućuje i obesmišljava nastavu.⁶⁰ Veroučitelji iznose kao probleme u motivaciji i to što nema adekvatnih udžbenika, prostora za rad i odgovarajućeg rasporeda. Deca često prelaze sa jednog na drugi izborni predmet pogotovu ako u jednom od predmeta nešto “škripi”. Osipanju su doprinele i same verske zajednice kašnjenjem postavljanja veroučitelja. U školi u Niškoj Banji problem osipanja đaka pripisuju nepripremljenosti veroučitelja. U nekoliko srednjih stručnih škola u Nišu i Beogradu (Mašinska, Ekonomska, Ugostiteljska) koje sam posetio, učenici su posebno nemotivisani i nedisciplinovani. Na pitanje zašto su se uopšte prijavili na veronauku ako neredovno i nezainteresovano pohađaju nastavu odgovaraju da su na veronauci zato što su Srbi.

Ima i drugačijih primera. U Vrčinu u OŠ “Miroslav Jovanović Cerovac” je veronauka na inicijativu direktora uvedena u sve razrede i pohađa je 80% đaka, dok su se svi roditelji učenika prvog razreda opredelili za veronauku, tako da građansko vaspitanje u školi uopšte nije ni pokrenuto. U školi kažu da uvođenje veronauke pozitivno utiče i na kolektiv, i na ponašanje đaka. Zadovoljni su veroučiteljem koji je bivši đak škole, i roditelji su puni pohvala. Da li iz iskrene želje ili da ne štrče, tek i roditelji muslimani su u uvoj školi svoju decu opredelili za pravoslavnu veronauku. Direktor se protivi predmetu građansko vaspitanje kao alternativni jer postojanje ovog predmeta implicira da su deca koja pohađaju veronauku građanski nevaspitana. Veroučitelj I. K. radi na osnovu plana i programa koji sam sastavlja. Deci daje brojčane ocene grafitnom olovkom jer smatra da to podstiče motivisanost i odgovornost, ali se kod završnih ocena pridržava propisa i ocenjuje opisno. Smatra da veroučitelji moraju da shvate da je to predmet kao i svi drugi i da se tako i ponašaju – vode striktnu evidenciju o prisustvu i tako utiču da deca shvate odgovornost svog izbora. Po sličnim principima se već jedanaest godina veronauka izvodi i u školi “Laza Kostić” u Kovilju kod Novog Sada.

7. Rivalstvo dva predmeta i konflikti u školama

Najozbiljniji strukturalni problem postojećeg rešenja veronauke i građanskog vaspitanja je to što su u školskom sistemu postavljeni kao alternative, mada to nisu ni po sadržaju, ni po zadacima i ciljevima. U tom smislu, odluka o obaveznom izboru između veronauke i građanskog vaspitanja nema nikakvu stručnu, već isključivo političku utemeljenost. Usled ovog prinudnog izbora zagovornici jednog od ova dva predmeta u onom drugom vide konkurenciju. U situaciji kada je svake godine u školama u Srbiji iz demografskih razloga sve manje dece, mnogi nastavnici suočeni su sa mogućnošću gubitka posla. Neki nastavnici se zbog toga stručno osposobljavaju za novouvedeni predmet građanskog vaspitanja i ispoljavaju negodovanje zbog veronauke koja u škole uvodi dodatni nastavni kadar. Slični strahovi postoje i sa druge strane. Često takvi negativni stavovi, koji postoje između nastavnika ova dva predmeta, rezultiraju u ogorčenom takmičenju oko dece i roditelja kako bi ovi izabrali baš njihov predmet. Retki su suprotni primeri. Đakon M.V. veroučitelj u Drugoj tehničkoj skoli u Kragujevcu osnovni problem vidi u pogrešnom shvatanju da je građansko vaspitanje suprotstavljeno veronauci. Smatra da se ova dva predmeta ne isključuju već dopunjuju pa zato i sarađuje sa nastavnicom građanskog i zajednički razmatraju mnoge teme. Sa druge strane, M.V. deli bojazan da su učenici

⁶⁰ “Veronauka i građansko vaspitanje. Polako i nesigurno” *Vranjske novine*, 23.12. 2001.

preopterećeni drugim predmetima i da vrlo malo ili gotovo ništa ne usvajaju od nastave izbornih predmeta.

Uzrok rivalstvu dva predmeta je i neprevaziđeni antagonizam između SPC i Ministarstva prosvete. U SPC preovlađuje stav da država treba samo da pomogne, odnosno izdržava nastavu veronauke, dok je na crkvi da samostalno odlučuje o svim ostalim segmentima.⁶¹ Kao primer se uzima Republika Srpska, gde rezultati verske nastave, kako navodi vladika Lavrentije, ohrabruju i raduju. Moj skroman uvid u probleme izvođenja verske nastave u Srbiji međutim, poklapa se sa mnogim već iznetim kritičkim opaskama na nastavu veronauke u Republici Srpskoj, čije iskustvo nažalost nije ozbiljno sagledano prilikom razmatranja uvođenja veronauke u Srbiji. Sumirajući iskustva iz Republike Srpske sveštenik Nedeljko Pajić izneo je pet osnovnih propusta u verskoj nastavi 1) kadrovska nepripremljenost i izostajanje sveštenika usled parohijskih obaveza, 2) neuvažavanje činjenice da deca nemaju predznanja, 3) neprilagođenost plana i programa uzrastu dece, 4) preopterećenost dece u školama, 5) preobiman plan i program za versku nastavu.⁶²

Najozbiljnija primedba SPC na funkcionisanje verske nastave je da se izbor između veronauke i građanskog vaspitanja vrši na početku svake godine, a ne za svih osam ili četiri razreda škole. Takođe brojni veroučitelji insistiraju da se izjašnjavanje vrši pred kraj školske godine za sledeću, odnosno pri upisu u prve razrede, da bi se znale potrebe i shodno tome organizovao i pripremio nastavni kadar. Nekim školama se zamera što pri odlučivanju dece nije prisutan veroučitelj već samo pedagog. Kao neravnopravnost se ističe i što učitelji(ce) često predaju građansko vaspitanje pa se učenici za njega češće i opredeljuju. Iako je problema sada manje i dalje se iznose žalbe veroučitelja na raspored časova u pojedinim školama u kojima je veronauka predčas ili sedmi čas pa se tako marginalizuje. Kriterijumi za opisno ocenjivanje su neusklađeni sa kriterijumima za građansko vaspitanje koje je uspostavljeno kao pandan, pa se stiče utisak da su učenici ovako diskriminisani jer za veronauku postoje tri moguće ocene, a za građansko dve. Veroučitelji smatraju da ukoliko i dalje bude na snazi opisno ocenjivanje ono treba da bude preciznije i više iznijansirano.

Na prijem veronauke u školama posebno se žale na jugu Srbije. U mnogim sredinama, se oseća netrpeljivost prema veroučiteljima koji zbog toga i ne ulaze u zbornicu. Mnoge veroučitelje ne pozivaju na nastavna veća. U mnogim školama negoduju zato što veroučitelji sveštenici u škole dolaze u mantijama. I u Zlatiborskom okrugu po svedočenju Budimira Radojičića, tamošnjeg načelnika odeljenja Ministarstva za prosvetu, najveći problem je antagonizam koji još uvek postoji između verske nastave i građanskog vaspitanja.

Sa druge strane, na predavanju o sektama koje je na poziv jedne škole u Pirotu održao tamošnji sveštenik, došlo je do skandala jer je nabrajajući sekte istakao i građansko vaspitanje. Niška eparhija distribuirala letak u 50 000 primeraka (izdanje Manastira Lipovac) u kome se takođe navodi da građansko vaspitanje spada u sekte. I Sveti arhijerejski sinod SPC u svojim saopštenjima govori o "takozvanom građanskom

⁶¹ "Intervju sa Vladikom Lavrentijem", *Danas*, 6-7.1.2002.

⁶² Nedeljko Pajić, "O nastavnom planu i programu vjeronauke u Republici Srpskoj" u: Momir Vasiljević, Zoran Milošević, *Pravoslavna veronauka u Republici Srpskoj*, ibid, str. 70-71.

vaspitanju”.⁶³ Veroučitelji Raško-prizrenske eparhije i Islamske zajednice u Sandžaku su govorili deci da onaj ko se opredeli za veronauku ne može istovremeno da ide na građansko vaspitanje, što zakonski nije zabranjeno ukoliko je izvodljivo. U jednoj školi u Beogradu je veroučitelj ostvario odličnu saradnju sa profesorkom građanskog vaspitanja koja ga je i uputila u držanje časa i rešavanje drugih praktičnih problema, i odlučio je da se dodatno obrazuje na seminarima koje ona pohađa. U SPC su ga međutim savetovali da ne ide na seminare koji se održavaju za nastavnike građanskog vaspitanja jer su štetni. U mnogim školama se žale da verske zajednice kasne sa veronaukom svake godine. U školama oko Niša veroučitelji ne pripremaju nikakve vannastavne aktivnosti, nemaju saradnju sa kolektivom i ne žele da im se prisustvuje času. Neki veroučitelji ne upisuju čas pravdajući se neznanjem što predstavlja veliki problem za školsku administraciju. U isto vreme optužuju školske vlasti ako se deca ne prijave. Sveštenik u selu Mramoru ucenjivao je da neće da sveti vodicu roditeljima koji ne upišu decu na veronauku. U Užicu je sveštenik, koji je bio određen za veroučitelja, dobio svoju parohiju i više nije dolazio na časove, a novoodređeni veroučitelj se nikad nije pojavio.⁶⁴

Brojni problemi u održavanju i integraciji verske nastave prouzrokovani su nepostojanjem zakonskih rešenja i tehničkih preduslova. Tako na primer, akreditovanim katalozima za stručno usavršavanje nastavnika, koje je objavilo Ministarstvo za prosvetu i sport, jedino veroučitelji nisu obuhvaćeni, iako im nedostaju znanja i iskustva iz metodologije i klasične metodike vođenja časa - mišljenje je načelnika Budimira Radojičića. Reformom obrazovanja nije precizirano napredovanje u službi veroučitelja. Nisu predviđena takmičenja i druge uobičajene školske aktivnosti. Veroučitelji SPC se u školama angažuju uglavnom samo oko proslave Svetog Save. Integracija u kolektiv je otežana jer veroučitelji zbog malog fonda časova uglavnom predaju u više škola pa nemaju mogućnosti upoznavanja i povezivanja sa kolegama. Posete direktora i pedagoga časovima veronauke su vrlo retke. U veoma malo škola se dešava da učitelj/ica ili nastavnik/ca građanskog vaspitanja i veronauke međusobno prisustvuju časovima, mada bi ovo moglo da ima korisne efekte u razmeni iskustava, smanjivanju tenzija između ova dva predmeta, kao i kod motivacije dece. Časove veronauke skoro nikad ne pohađaju ni iz verskih zajednica koje su odgovorne za versku nastavu. Veroučitelji su uglavnom prepušteni sami sebi i u obezbeđivanju materijalno-tehničkih i vizuelnih pomagala u nastavi. Ukoliko veroučitelj ima i druge obaveze u verskoj zajednici, onda je on samo posetilac u školi. Zato u mnogim školama smatraju da veroučitelj ne treba da ima druge obaveze, ukoliko se želi da se ostvare zadati ciljevi i ne dođe do osipanja đaka. U školama posebno hvale mlade veroučitelje kao pune entuzijazma, koji kao novi u svom poslu drugačije doživljavaju svoj predmet, dok su predavači građanskog vaspitanja već postojeći nastavnici škole kojima ovaj predmet spada u rok službe, ili kojim popunjavaju mali fond časova.

Na nastavu veronauke se odražavaju i tenzije i konflikti unutar verskih zajednica. Eparhija vranjska izostavila je sa liste veroučitelja đakona Vladimira Savića, nakon što je na sudu svedočio protiv vladike vranjskog Pahomija. Ovaj đakon, diplomirao je

⁶³ U istom saopštenju povodom kontroverznih događaja u letnjim kampovima za mlade u organizaciji Ministarstva prosvete čija se interpretacija od strane Crkve kasnije pokazala netačnom Ministar i vaspitači se optužuju da potkopavaju duhovne i moralne vrednosti svog naroda, a moderna edukacija se karakteriše kao perfidno pranje mozga. Informativna služba SPC, 31.8.2002

⁶⁴ *Danas*, 6-7.1.2002.

teologiju i prethodne dve godine predavao u Ekonomskoj i Hemijskoj školi u Vranju.⁶⁵ Umesto njega Eparhija je predložila penzionera, što je suprotno zakonu o radu. Slično je iskustvo u Ekonomskoj školi u Nišu gde je po tvrđenju školskog pedagoga prvo predavao lepi i pametni mladi veroučitelj I. C., koji je privukao mnogo učenika, da bi iz Crkve potom poslali pop Rašu (sic) na čijoj nastavi je ostalo samo troje učenika, a u školi su se osećali izigrano jer nisu bili konsultovani. Škole izražavaju nezadovoljstvo što Ministarstvo prosvete na osnovu člana 14 Zakona o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi samo utvrđuje listu nastavnika verske nastave na predlog verskih zajednica.⁶⁶ Po ovom rešenju verske zajednice svake školske godine upućuju u školu nastavnika sa utvrđene liste, dok se škole staraju samo o tome da izabrani ispunjavaju sve zakonske uslove predviđene za rad u školi. U školama smatraju da se ovakvim rešenjem dovode u krajnje neravnotežan položaj, kao i da zakonskim rešenjem nije predviđena nikakva mogućnost žalbe ili pravne zaštite veroučitelja. U drugim zemljama gde postoji veronauka ovo pitanje je drugačije rešeno bez zadiranja u pravo verskih zajednica u imenovanje kandidata za veroučitelje. Naime, verske zajednice samo daju predloge kandidata, odnosno daju im ovlašćenje da predaju, dok škole i prosvetne instance biraju i postavljaju veroučitelje.

U Pravoslavnoj i Katoličkoj crkvi postoje i tenzije između laika i sveštenika-veroučitelja. Katolička crkva je čak dovela nekoliko sveštenika u Suboticu sa ciljem da predaju verounauku u školama. Sveštenici obe crkve vrlo često smatraju da laici ne treba da predaju veronauku, jer nisu dovoljno kompetentni, i uglavnom za sebe obezbeđuju bolja mesta u gradskim i srednjim školama, dok žene-laikinje raspoređuju u osnovne škole. U Islamskoj verskoj zajednici je ova praksa najizraženija. Nasuprot tome ogromna većina učenika, roditelja i nastavnika u školama smatra da se bolji kontakt ostvaruje sa veroučiteljima laicima.

Tokom ovog istraživanja, suprotno nekim predviđanjima u javnosti, nisam došao do saznanja da je uvođenje veronauke u multikonfesionalnim sredinama u Vojvodini i Sandžaku dovelo do registrovanih problema ili interkonfesionalnih konflikata. Ipak, predviđeno posvećivanje četiri časa godišnje upoznavanju sa učenjima i verovanjima drugih verskih zajednica se u praksi ne poštuje i ne ostvaruje. Ovi sadržaji nedostaju u postojećim udžbenicima i veroučitelji ih uglavnom nisu imali tokom svog obrazovanja te se ne osećaju kompetentnim da druge upoznaju sa nečim o čemu sami vrlo malo znaju. No, zabeleženi su i pozitivni primeri, poput onoga u Prijepoljskoj Župi, kada je pravoslavni veroučitelj održao čas jer se na nastavi nije pojavio veroučitelj Islamske verske zajednice. Sa druge strane, izvođenje veronauke u školama se vezuje za isticanje verskih simbola i obavljanje sveštenih radnji koje su postale uobičajene u mnogim školama u Srbiji. One su predmet podozrenja posebno u multikonfesionalnim sredinama, a u Priboju i Prijepolju došlo je i do javnih rasprava na tu temu. Izvestilac Ustavnog suda po pitanju ustavnosti veronauke Ljubomir Popović izjavio je međutim, da nema informacija da se crkveni obredi uvode u škole.⁶⁷ U Novom Pazaru se direktori ne slažu da veroučiteljice dolaze na nastavu pokriveno. Vrhovni sud je u ovom slučaju odlučio da se radi o građanskom pravu te naložio školi u Novom Pazaru koja je prethodno suspendovala jednu nastavnicu, da je vrati na nastavu.

⁶⁵ Saša Stojković, "Đakon Vladimir Savić na mukama. Vladika Pahomije ne prašta." *Vranjske novine* (preneo *Danas*, 18.9.2003.).

⁶⁶ Službeni glasnik RS, br. 22, 26.4.2002.

⁶⁷ O.D. "Verska nastava u skladu sa Ustavom", *Danas*, 4.11.2003.

Iako je rasprava u štampi pred uvođenje veronauke nagoveštavala moguće konflikte među učenicima čini se da se oni malo obaziru oko verske nastave. Još je manja zainteresovanost i angažovanost roditelja koji uglavnom nemaju aktivan odnos prema ovom predmetu što je naravno primetno i kod drugih predmeta. Roditelji s kojima smo razgovarali kažu da su svoju decu usmerili na izučavanje veronauke kako bi saznala nešto o svojim korenima. Uglavnom se ne radi o praktikujućim vernicima koji ističu želju da im deca budu “dobro” vaspitana, da poznaju “svoju” ili “srpsku” veru, ili čak da “na veronauci ne mogu da nauče ništa loše”. No i pored takvog nonšalantnog odnosa prema orazovanju svoje dece bilo bi korisno proširiti i metodološki rigoroznije obnoviti ankete vođene među roditeljima i učenicima i podrobnije ispitati njihovo mišljenje nakon dvogodišnjeg iskustva i upoznavanja sa verskom nastavom.⁶⁸

8. Obnavljanje pitanja statusa verske nastave

Tokom mog istraživanja Ministarstvo prosvete pripremilo je novi Zakon o osnovnom i srednjem obrazovanju koji je oslikavao strategiju reforme obrazovanja koje ovo Ministarstvo propagira. Sam zakon ne pokriva status verske nastave koja se reguliše Odlukom ministra, odnosno Vlade Srbije kao što je to bilo slučaj kod uvođenja pre usvajanja zakonskih amandmana u Skupštini, ali je reformom obrazovnog sistema u Srbiji bila predviđena i promena statusa veronauke.⁶⁹ Ministarstvo prosvete je predlagalo da učenici trećih razreda i dalje imaju opciju veronauke kao fakultativnog predmeta, učenici prvih i drugih razreda srednjih škola kao i drugih razreda osnovnih nastave sa modelom obaveznog izbora između veronauke i građanskog vaspitanja, ali da prvaci u osnovnim školama koji su nosioci predviđene reforme imaju mogućnost izbora između najmanje četiri predmeta, od kojih će dva biti veronauka i građansko vaspitanje, dok će druge ponuditi škole u skladu sa svojim mogućnostima. Takav izborni status imali bi i predmeti kao što su informatika, kreativno pisanje, obrazovanje za životnu sredinu, drugi strani jezik itd. Po ovom modelu učenici će morati da izaberu dva izborna predmeta, ali je moguće da to ne budu ni veronauka ni građansko vaspitanje. Minimum za održavanje jednog izbornog predmeta postavljen je na petnaest učenika. O ovom predlogu obaveštena je i Komisija za versku nastavu ali nije bilo zvanične reakcije. Sa druge strane, svi veroučitelji i sveštenici SPC sa kojim sam razgovarao, žestoko su kritikovali ovakav model plašeći se da će roditelji u tom slučaju izabrati druge ‘korisnije’ predmete.

Prihvatajući zaključke “Rezolucije protiv nasilja nad decom i školom” grupe književnika i prosvetnih radnika SPC je naknadno optužila Ministarstvo prosvete između ostalog i da reformom školstva ne doprinosi zdravom društvu i društvu znanja već kloniranoj ideologiji postmodernističkog deteta ravnoj zločinu nad prosvećenošću i duhovnošću koja je podložna i krivičnoj odgovornosti. Sveti Arhijerejski Sinod SPC uputio je pismeni zahtev Narodnoj Skupštini Republike Srbije da iz procedure odmah povuče nacrt Zakona o osnovama sistema obrazovanja i vaspitanja.⁷⁰ U kritikama upućenim od strane crkve kao ni u gorepomenutoj rezoluciji nema reči o promeni

⁶⁸ U dosad najobimnijoj anketi koju je sproveo Institut za pedagoška istraživanja trećina roditelja nije se izjasnila, a od onih koji su se izjasnili čak polovina nije odgovorila na najbitnija pitanja. Vidi *Verska nastava i građansko vaspitanje u školama u Srbiji*, str. 46, 61.

⁶⁹ Aleksandra Brkić, “Učiteljica do sedmog razreda” *Politika*, 1. 4. 2003. str. A11.

⁷⁰ Informativna služba SPC 10.6.2003.

statusa veronauke. Ministar Knežević tvrdio je da je Ministarstvo za svoj zakonski koncept tada dobilo podršku svih verskih zajednica pa i SPC. Ipak kada je pomenuti zakon usvojen i to bez protesta SPC ispostavilo se da je kamen spoticanja ipak bio status predmeta veronauke.

Zagovornici veronauke očekivali su da će postojeći model opstati zbog značaja koji veronauka i verske zajednice imaju na lokalnom nivou, ali i po inerciji, pošto je veronauka već prihvaćena, a uvođenje novih predmeta zahteva dodatne napore i troškove. Nažalost, debata o predloženoj reformi ponovo je otvorena u leto, kada je pažnja javnosti najslabija, i ponovo pred početak školske godine, što je nagoveštavalo nove probleme u primeni bilo kog usvojenog rešenja i nezadovoljstvo zainteresovanih strana.

Istovremeno, udruženje građana *Forum iuris* iz Novog Sada kome se pridružio i Komitet pravnika za ljudska prava poslalo je peticiju Ustavnom sudu Srbije kojom se zahtevalo preispitivanje ustavnosti uvođenja veronauke u državne škole.⁷¹ *Forum iuris* smatra da zakonski amandmani, kojim je Skupština ozakonila uvođenje veronauke krše ustavne principe odvojenosti crkve i države, ravnopravnosti građana i ravnopravnog statusa verskih zajednica. Jedan dan nakon objavljivanje ove vesti Patrijarh SPC i ostali članovi Svetog arhijerejskog sinoda sastali su se sa Ministrom obrazovanja i njegovim saradnicima povodom tekuće diskusije o obrazovnoj reformi, a sastanku je prisustvovao i ministar vera. U nejasnom saopštenju izdatom sa sastanka istaknuto je da će ministar Knežević podržati postojeći model verske nastave u državnim školama.⁷² Istog dana ministar vera Milovanović održao je konferenciju za štampu na kojoj je doveo u pitanje peticiju udruženja *Forum iuris* pozivajući se na rezultate popisa iz 2002. godine na kojem se 95 % građana Srbije izjasnilo kao vernici, dok je ateista bilo samo 0,5 % a neopredeljenih ili neutvrđenog statusa 4,5%.⁷³ Na popisu se 85% od 7, 498 000 građana Srbije izjasnilo kao pravoslavni, 5,5% kao katolici, 3,2% kao muslimani, dok se oko 1% izjasnilo kao pripadnici različitih protestantskih crkava. Ovi rezultati su interpretirani kao jasan znak državi da poštuje verska prava svojih građana. Istom prilikom profesor Pravnog fakulteta u Beogradu Sima Avramović predložio je novi model "kooperativne odvojenosti" crkve i države, po kojem bi država zajedno sa crkvama rešavala pitanja verske nastave, denacionalizacije državne imovine i socijalne brige. Konačno, Ministar Knežević sastao se sa članovima Komisije za veronauku 10. jula i tom prilikom je usvojeno saopštenje u kojem se garantuje nastavak postojećeg statusa verske nastave.⁷⁴ Po ovom dogovoru obavezan izbor između veronauke i građanskog vaspitanja neće biti pogođen uvođenjem izbornih predmeta prilikom reforme obrazovanja. Za uzvrat, predstavnici verskih zajednica izrazili su podršku reformi. Zajednička izjava naglasila je poštovanje sporazuma između pokojnog premijera Đinđića i predstavnika verskih zajednica, podvlačeći još jednom politički sporazum kao osnovu za status verske nastave. Odlučivanje o statusu veronauke tokom leta ostalo je mahom van domašaja, učešća i zainteresovanosti javnosti, potvrđujući napred navedeni argument inercije.

Poslednju reč u sporu oko veronauke dao je Ustavni sud Srbije koji je početkom novembra 2003. godine ocenio da su zakonske odredbe kojim su u škole uvedeni

⁷¹ Beta News Service, 3.7.2003.

⁷² Informativna služba SPC, 4. 7.2003.

⁷³ *Danas*, 5-6. 7. 2003. i Informativna služba SPC, 5.7.2003.

⁷⁴ Informativna služba SPC, 11. 7.2003.

verska nastava i alternativni predmet u skladu sa Ustavom i time odbacio zahteve nevladinih organizacija *Forum iuris* i Komitet pravnika za ljudska prava. Sudija izvestilac Ljubomir Popović naveo je da se uvođenjem verske nastave u državne škole ne narušava princip odvojenosti crkve od države. Kao argumente za saglasnost zakonskih odredbi o veronauci sa Ustavom i međunarodnim normama Popović je naveo i da program verske nastave zajednički usvajaju ministarstva prosvete i vera, uz prethodnu konsultaciju sa crkvenim zajednicama, zatim, da deca nisu primorana da uče veronauku već da postoji slobodan izbor između veronauke i građanskog vaspitanja, kao i da nije povređeno pravo učenika i roditelja da se ne izjašnjavaju o verskoj pripadnosti. Pored toga Popović je naveo i da su ocene iz tog predmeta opisne i ne utiču na konačan školski uspeh učenika. Predsednik Ustavnog suda Slobodan Vučetić saglasio se sa ocenom sudije Popovića da u zakonskim normama nema nesaglasnosti sa Ustavom, ali je primetio da u nastavnom planu, pre svega za pravoslavni katihizis, ima i odredbi koje su možda sporne sa stanovišta ustavnosti.⁷⁵ Izjave obojice sudija ostale su nedorečene. Stavovi sudije Popovića o učešću Ministarstva prosvete u usvajanju programa verske nastave u suprotnosti su sa nalazima ovog istraživanja, i ne garantuju princip odvojenosti crkve od države. Postojanje samo jedne alternative kao i opisana situacija u nekim multikonfesionalnim sredinama takođe ne ostavljaju prostor za stav o veronauci kao slobodnom izboru, dok je uloga opisnog ocenjivanja u ovom kontekstu posebno nejasna.⁷⁶ U svakom slučaju, i bez obzira na ponuđenu argumentaciju ovo je definitivna odluka te će se u završnom delu mog rada usresrediti na mogućnosti poboljšanja izvođenja verske nastave u školama.

9. Poređenje sa aktuelnim trendovima u verskoj nastavi u Evropi

Profesor Pravnog fakulteta u Beogradu Sima Avramović, jedan od tvoraca zakonskog rešenja verske nastave, u odgovoru na izrečene primedbe, ističe da je ona u potpunom skladu sa postojećom međunarodnom i unutrašnjom pravnom regulativom, odnosno na tragu harmonizacije našeg prava sa pravom drugih evropskih zemalja.⁷⁷ Avramović ukazuje da je postojanje verske nastave u najvećem broju evropskih zemalja koje proklamuju odvojenost crkve i države najbolji dokaz da načelo separacije, shvaćeno na moderan evropski način, nije u suprotnosti sa verskom nastavom u državnim školama. Postojanje verske nastave u školama ne narušava pravo na neizjašnjavanje o verskom uverenju kao i zabranu naturanja verskog uverenja, jer postojeći model dozvoljava da se izabere alternativni predmet (građansko vaspitanje), a time i mogućnost neizjašnjavanja o ovom pitanju.

Odbacujući stav da dugotrajno nepostojanje veronauke u školama u Srbiji dovodi u pitanje njeno ponovno uvođenje Avramović smatra da je: "Period od pedesetak godina suviše kratak da bi se moglo pozivati na to da je njime ustanovljena nova istorijska praksa i kultura. Revoluciona svakako, ali suštinska nikako." Insistirajući da se radi o vraćanju, a ne o uvođenju verske nastave u pravni sistem, Avramović vrši poređenje sa procesom denacionalizacije imovine, te pledira za vraćanje nasilno

⁷⁵ O.D. "Verska nastava u skladu sa Ustavom", *Danas*, 4.11.2003.

⁷⁶ U jednoj školi u Novom Pazaru bio sam u prilici da vidim listiće za opredeljivanje za versku nastavu na kojima je ispisano Srbin odnosno Musliman u zavisnosti od nacionalne pripadnosti učenika.

⁷⁷ Sima Avramović, "Pravo na versku nastavu u uporednom evropskom pravu", u: *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* u štampi, kao odgovor na Marija Draškić, "Pravo deteta na slobodu veroispovesti u školi", u: *Anali Pravnog fakulteta u Beogradu* 1-4/2001, str. 511-523.

oduzetih imovinskih prava posle Drugog svetskog rata. Avramović, zagovornik veronauke za sve, obrazlaže da zbog objektivne nemogućnosti i neracionalnosti da država organizuje versku nastavu za svakog pojedinca, već da *ratio legis* treba da bude *restitutio in integrum*, odnosno vraćanje izgubljenog prava na veronauku samo onim verskim zajednicama koje su ga imale pre nasilnog oduzimanja.⁷⁸ Ova argumentacija zanemaruje protok vremena odnosno istorijski razvoj i nastale promene. Ni u jednoj bivšoj komunističkoj zemlji, u kojoj se pristupilo denacionalizaciji imovine, ovaj process nije izvršen jednostavnim vraćanjem na situaciju pre nasilne nacionalizacije, već su primenjivani različiti vidovi nadoknade bivšim vlasnicima, uz uvažavanje promena nastalih u međuvremenu. Slično je i sa veronaukom. Nasilno i nedemokratsko ukidanje veronauke od strane komunističkih vlasti nakon Drugog svetskog rata ne može da znači da ona treba da se obnovi u vidu u kojem je postojala pre pedeset godina, odnosno samo od strane verskih zajednica koje su je tada izvodile. Princip objektivne nemogućnosti i neracionalnosti da država organizuje versku nastavu za sve, kao i poređenje sa drugim evropskim zemljama na koje se autor poziva, stoje u suprotnosti sa istaknutim principom *restitutio in integrum*, primenjenim prilikom zakonskog regulisanja “vraćanja verske nastave” u državne škole u Srbiji.

Nažalost, ni rasprava o *Pravu roditelja da školuje dete u skladu sa svojim religioznim i filozofskim uverenjima*, koje je sastavni deo brojnih konvencija o ljudskim pravima, inicirana uvođenjem veronauke nije zadobila odgovarajuće tumačenje. Dok su protivnici insistirali na negativnom aspektu zaštite ovog prava, odnosno pravu roditelja da zaštite decu od upotrebe obrazovnih institucija za ideološku indoktrinaciju, zagovornici su isticali pozitivni aspekt, a to je da roditelji - poreski obveznici imaju pravo da se u okviru državnih škola obezbedi obrazovanje u skladu sa njihovim religijskim i filozofskim uverenjem. Poštujući ovo načelo različite države u Evropi na različite načine rešile su pitanje verske nastave u školama. Iz tog razloga bilo bi celishodnije umesto pitanja ustavnosti, zakonitosti i usklađenosti verske nastave sa međunarodnim konvencijama ispitati proceduralnost njenog uvođenja.

Odbacujući mogućnost ugrožavanja *Prava deteta na slobodu mišljenja, savesti i verosispovesti* zakonskim rešenjima o verskoj nastavi, profesor Avramović ističe da ona upravo pružaju garanciju da se verska nastava odvija pod kontrolom nadležnih državnih organa ukazujući na odredbe Zakona o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj i Zakona o srednjoj školi kojim se Ministarstvo prosvete ovlašćuje da bira prosvetne savetnike za versku nastavu i za praćenje organizovanja i ostvarivanja verske nastave, kao i da odobrava udžbenike i utvrđuje listu nastavnika verske nastave.⁷⁹ Ovo istraživanje međutim, pokazalo je da se u praksi ove odredbe ne primenjuju, ili primenjuju po automatizmu, čime se nadležni državni organi odriču prava na kontrolu verske nastave, pa time i mogućnosti da spreče ugrožavanja prava deteta.

Kao poslednji argument u odbranu postojećeg rešenja verske nastave u Srbiji profesor Avramović iznosi uporedno-pravni pregled evropskog zakonodavstva o verskoj nastavi u državnim školama.⁸⁰ Slično primerima navedenim u brošuri deljenoj da pomogne u opredeljivanju za versku nastavu, i u ovom pregledu prisutne su brojne

⁷⁸ Ibid.

⁷⁹ Ibid.

⁸⁰ Ibid.

nepreciznosti i nedorečenosti u karakterisanju verske nastave u školama evropskih država. On ne uvažava brojne promene u verskoj nastavi u nekoliko poslednjih decenija nastalih pre svega kao posledica narastajućeg kulturnog i konfesionalnog pluralizma, opasnosti marginalizacije verske nastave u savremenom svetu i izmenjenih odnosa države i verskih zajednica.⁸¹ Temeljna promena pedagoške paradigme, u smislu napuštanja autoritativnog načina obrazovanja u korist obrazovanja prilagođenog i osmišljenog prema prirodi i potrebama dece, takođe je uticala na izmenjeni karakter verske nastave u brojnim evropskim zemljama. Ovde ukazujem samo na osnovne trendove ilustrovane i kroz zakonske promene u Škotskoj 1980., Engleskoj i Velsu 1988., te u raspravama u Francuskoj nakon afere Foulard (zabrana pokrivanja velom) i Nemačkoj nakon ujedinjenja.⁸²

U Velikoj Britaniji, kao i skandinavskim zemljama Švedskoj, Danskoj i Norveškoj, verska nastava je nekonfesionalna i organizovana od strane Ministarstva prosvete i lokalnih školskih vlasti koje sastavljaju kurikulum, obrazuju i imenuju nastavnike. Obrazovni sadržaji su znatno izmenjeni ne bi li se odgovorilo na moderne izazove i nastava o religiji učinila faktorom integracije.⁸³ Učenici se više ne razdvajaju na konfesionalnoj osnovi, a nastavu izvode veroučitelji koji se umesto u verskim školama obučavaju na brojnim novoosnovanim odsecima za uporedno proučavanje religija na univerzitetima. I pored svega navedenog, pohađanja nastave o religiji je u ovim zemljama izborna i postoji alternativni predmet.

Razlika između Velike Britanije i Danske je u tome što verske zajednice u prvoj imaju zagaranтовan uticaj u pripremi nastavnih planova, dok su u Danskoj oni u potpunoj ingerenciji državnih prosvetnih organa. Odbijajući argument da samo vernici mogu da izraze učenje određene vere, prosvetne vlasti u Danskoj smatraju da je upravo odgovornost i zadatak sekularne države da učenicima ponude izbalansirana i kritička znanja o veri, neophodna za razumevanje verskog nasleđa i prošlosti, ali i izazova sadašnjosti, kao i da ih upoznavanjem sa religijskim sistemom vrednosti pripremi za budućnost.⁸⁴ I u Velikoj Britaniji, u kojoj verske zajednice učestvuju u odabiru nastavnih sadržaja, od učenika se očekuje ne samo da uče o religiji nego i od religije.⁸⁵ Hrišćanstvo dominira sadržajem kao tradicionalna religija u Britaniji, ali nastavnici ne moraju nužno da budu hrišćani. Veroučitelji-laici svojim primerom pokazuju da vera nije samo stvar sveštenika i crkve već svih. Oni ne nastupaju u ulozi autoriteta i zaštitnika odnosno čuvara vere već se njihov doprinos meri kriterijumima kao što su odnos prema nastavi, učenicima i kolegama, prema drugim verama, itd. Naravno, otvorenost i razumevanje za druge sigurno postoji i kod sveštenika, kojih takođe ima među veroučiteljima, ali se smatra da je za njih teže da prevaziđu zid sumnje koji u školi postoji prema njima, kao i da se izmeste iz konteksta verskog

⁸¹ Peter Schreiner, "Different approaches to the teaching of RE/RS in European schools" rad na Trećoj evropskoj konferenciji veroučitelja (EFTRE), Kopenhagen, avgust 1998.

⁸² Dominique MacNeill, "Religious Education and National Identity" u: *Social Compass* 47 (3), 2000, str. 343-351. Rosalie Beck i David W. Hendon, "Notes on Church-State Affairs: United Kingdom of Great Britain and Northern Ireland" u: *Journal of Church & State* 36/2 (1994).

⁸³ Sven-Ake Selander, "Church, State and School in Scandinavia" rad na Trećoj evropskoj konferenciji veroučitelja (EFTRE), Kopenhagen, avgust 1998.

⁸⁴ Tim Foster, "Religious Education and the Secular State" rad na konferenciji "Sloboda veroispovesti i Novi Milenijum" Berlin, 29-31. maj, 1998, dostupno na <http://www.religiousfreedom.com/Conference/Germany/jensen.htm>.

⁸⁵ Elisabeth Templeton, "Religious Education in a Secular Pluralist Culture" u: *Religion, State and Society*, Vol. 27/1 (1999), str. 73-81.

službenika u kontekst škole i đaka gde se pripadanje crkvi ne podrazumeva. Suština reformi u verskoj nastavi u ovim zemljama je stav da ona ne treba da formira đake vernike, niti da ih pokoleba u njihovim verskim osećanjima, već da u njima razvija odgovornost, senzibilitet, sposobnost razlikovanja, integritet ličnosti i sposobnost za samokritično istraživanje i pravilno vrednovanje doprinosa duhovnih tradicija različitih religija u danjašnjem svetu. Upoznavanje sa drugim religijama iz konfesionalne vizure ne smatra se dovoljnim.⁸⁶ Pažljivo menjanjući ciljeve i sadržaj verskog i moralnog obrazovanja, obrazovne instance u Velikoj Britaniji i skandinavskim zemljama odbijaju da se povedu za principima relativističke ravnodušnosti prema veri ili jednostavne koncesije roditeljima i verskim zajednicama da decu obrazuju u veri koju izaberu. Naprotiv, njihova obrazovna vizija je duhovno uzrastanje dece koje će im omogućiti da se kreativno odnose sa kompleksnim svetom trećeg milenijuma.⁸⁷ Iz istih razloga se nedavno i u Francuskoj, bastionu sekularnog školstva, pristupilo uvođenju nekonfesionalnom proučavanja religija u srednjim školama.

U Nemačkoj, izuzev u državi Brandenburg, nije prihvaćen koncept “religijskog obrazovanja” sa kurikulumom koji bi u potpunosti bio odgovornost države, odnosno državnih prosvetnih organa. Od sredine sedamdesetih godina međutim konfesionalna veronauka u Nemačkoj, koja postoji u svim izuzev tri savezne države, doživljava transformaciju. Sinod nemačkih katoličkih biskupa usvojio je 1974. temeljni dokument o veronauci u školama u kojem se napušta crkvenocentrični način razmišljanja i određenja veronauke, koji je ovaj predmet doveo na margine školskog sistema i pretio njegovom izbacivanju iz škola, i uvodi moderan koncept koji je školsko-pedagoški i društveno prilagodljiv i didaktički funkcionalan.⁸⁸ Danas, Katolička i Evangelistička crkva u Nemačkoj sastavljaju programe koji nastoje da upoznaju đake ne samo sa nasleđenom tradicijom, već i da im pomognu da razumeju druge verske poglede i pripreme za dijalog i formiranje slobodnih i nezavisnih stavova u vezi sa sopstvenom verskom orijentacijom. U nekoliko država započela je veronauka Pravoslavne crkve (Grčke u Severnoj Rajni Vestfaliji na primer), a od nedavno i pilot programi veronauke za muslimanske učenike. Kašnjenje u organizovanju veronauke za pripadnike drugih verskih zajednica u Nemačkoj prouzrokovano je izraženom ulogom državnih prosvetnih organa koji zahtevaju da veronauku predaju stručno obrazovani veroučitelji sa diplomom nemačke državne (pedagoške) škole. Verske zajednice takođe treba da su jedinstvene i ustrojene na stalnoj osnovi da bi bile legitimni partner državi čiji obrazovni nadzornici proveravaju i odobravaju nastavne planove. Slično je u Austriji, gde zakonsko zadržavanje konfesionalne prirode veronauke ne znači i opstanak uskokonfesionalnog modela u odabiru sadržaja koje čine nastavni program. Nastavni program, udžbenici i obrazovanje veroučitelja se oblikuju tako da se suočavaju sa konkretnim, aktuelnim životnim prilikama, stoje u korelaciji sa opšte-obrazovnim ciljevima i primenjuju

⁸⁶ John Hull, *Utopian Whispers* (Norwich: Religious and Moral Education Press, 1998), str. 6.

⁸⁷ Templeton, “Religious Education”, str. 81.

⁸⁸ Vidi Gemeinsame Synode der Bistümer in der Bundesrepublik Deutschland, “Der Religionsunterricht in der Schule” u: *Beschlüsse der Vollversammlung. Offizielle Gesamtausgabe I* (Freiburg, 1976), str. 123-152.

savremene didaktičko-metodičke pristupe nastavi.⁸⁹ Ovi principi se usvajaju i u nekim zemljama u tranziciji u kojima je, kao u Srbiji, veronauka uvedena tek od nedavno.⁹⁰ I u susednim pravoslavnim zemljama, Grčkoj i Bugarskoj, vode se žive debate o opravdanosti, ciljevima, nastavnim sadržajima i metodama verske nastave koje kod nas, nažalost, nisu imale odjeka.⁹¹

10. Zaključci i preporuke

Najznačajniji problemi uočeni tokom ovog istraživanja su (ne)integrisanost veronauke u obrazovni system, kao i polarizacija i tenzije koja u mnogim školama postoji između veronauke i građanskog vaspitanja. Veronauka kao školski predmet ne može da bude prihvaćena kao znak nečije dobre volje, prečutnog ili javnog dogovora s jednom ili više političkih stranaka ili političara, kao ni tas na vagi u odnosima države i verskih zajednica nego samo kao njihova zajednička odgovornost i angažovanost. I pored činjenice da je status veronauke u državnim školama potvrđen dvogodišnjom praksom, kao i zakonskim i sudskim rešenjima, ona je u našim uslovima i dalje daleko od standarda u drugim zemljama gde postoji i čiji primer se često uzima kao argument njene opravdanosti. U svim tim zemljama međutim, kao što smo pokazali, država i prosvetne instance uzimaju aktivno učešće u organizovanju, pripremi, odobravanju i nadzoru nad svim aspektima verske nastave bez obzira na, u ovom domenu, Ustavom zagarantovana prava verskih zajednica. U Srbiji su međutim brojni aspekti nastave i rešavanje mogućih problema prepušteni Komisiji za veronauku, instituciji kojoj budući da funkcioniše van okvira Ministarstva prosvete nedostaje legitimitet u obrazovnom sistemu. Šta više, pošto se ova Komisija retko sastaje ona nije ni u praktičnoj mogućnosti da vodi evidenciju i bavi se svim za versku nastavu relevantnim temama.

Verska nastava u javnim školama mora da ima poseban status jer se ona i sa organizacijskog ali i sadržajnog aspekta razlikuje od crkvene katiheze. Verske zajednice treba da prihvate da za aktivno učestvovanje u javnom obrazovanju i drugim sferama života društva nije dovoljna politička volja i njihova puka zaiteresovanost, već za veronauku pripremljene ustanove i tesna saradnja sa prosvetnim vlastima u svim organizacijskim ali i sadržinskim pitanjima o nastavnim planovima, metodama, udžbenicima, nadzoru, kao i odgovornost obe strane u nastavnom procesu. Država, odnosno Ministarstvo prosvete, mora biti nadležno i za formiranje, zapravlousavršavanje veroučitelja, ukoliko se zalaže za veronauku kao školski predmet. Imajući u vidu sve već navedeno, potrebno je da verske zajednice čiji predstavnici čine Komisiju i oba ministarstva pri Ministarstvu prosvete formiraju konkretne timove, imenujući kvalifikovane osobe koje će biti direktno odgovorne za artikulisanje i rešavanje svih problema verske nastave, kao što se to radi sa drugim predmetima.

⁸⁹ Vidi Anton A. Bucher, *Religionsunterricht: Besser als sein Ruf? Empirische Einblicke in ein umstrittenes Fach* (Innsbruck: Tyrolia, 1996).

⁹⁰ Pille Valk & Tunu Lehtsaar, "Developments of Practical Theology in Today's Estonia" u: *International Journal of Practical Theology* vol 7, 2003/1, str. 101 – 130.

⁹¹ O ovim debatama u Bojidar Andonov, *Der Religionsunterricht in Bulgarien* (Essen: Die Blau Eule, 2000), str. 357-370, i Georg Tsakalidis, *Der Religionsunterricht in Griechenland* (Hamburg: EB Verlag Rissen, 1988), str. 297-304.

Postojećim statusom veronauke i građanskog vaspitanja praktično je onemogućeno da učenici stiču znanja iz oba predmeta, mada je i letimičnim pregledom jasno da se radi o različitim sadržajima koji nikako ne predstavljaju alternative. Glavna preporuka evaluacije građanskog vaspitanja da se ne uvodi obavezan izbor između ova dva predmeta i da se razbije shvatanje o njihovoj alternativnosti nije ispoštovana. Budući da nema izgleda da se status ova dva predmeta promeni, moguće je nastojati na povećanju njihove sadržajne alternativnosti kao načinu eliminacije rivaliteta. Jedna mogućnost za prevazilaženje postojeće situacije je da se barem u višim razredima, odnosno srednjoj školi, u sadržaj građanskog vaspitanja uvede nekonfesionalno upoznavanje sa religijama sveta. Prepreka u realizovanju ovog predloga je pre svega u nedostatku kadra koji postojeće obrazovne ustanove u Srbiji ne pripremaju. Ministarstvo prosvete trebalo bi da preuzme korake u rešavanju ovog nedostatka formiranjem novih odseka na filozofskim fakultetima za uporedno proučavanje religije, a za početak dodatnim obrazovanjem kvalifikovanih istoričara, sociologa i filozofa.

Integracija pretpostavlja učešće i nadzor državnih obrazovnih institucija pri obrazovanju veroučitelja, integraciju verskih škola u obrazovni sistem i precizno definisan sistem priznavanja diploma verskih škola stečenih u inostranstvu s akcentom na pedagoške kvalifikacije kandidata. Jasno je da se kandidati za sveštenstvo nisu obrazovali u pedagoškom smislu, ali je zabrinjavajuće koliko malo je urađeno da se ova situacija promeni od kada su sveštenici i drugi polaznici verskih škola uvođenjem veronauke u škole postali nastavnici i deo zvaničnog obrazovnog sistema. Samo neke verske zajednice i to vrlo nesistematično organizuju dodatno obučavanje veroučitelja. Najveći broj nema iskustva u radu sa decom u školi, u pripremama za čas, i često se nalaze u procepu između ostvarivanja ciljeva verske nastave i moralne uloge koju im javnost nameće. Radi podizanja efikasnosti nastave neophodno je da obrazovne institucije verskih zajednica uključe, odnosno prošire pedagoško-didaktički sadržaj svojih studija. Pored ove dugoročne mere, a zbog različitih mogućnosti verskih zajednica nužno je da Ministarstvo prosvete preuzme odgovornost da organizuje stručne seminare za veroučitelje svih verskih zajednica na celoj teritoriji Srbije. Cilj seminara treba da bude pospešivanje integracije veroučitelja u obrazovni sistem, a sadržaj treba da se temelji na osnovama didaktike školske veronauke koja obuhvata planiranje (pripremu) časa, analizu polazne situacije, određenje ciljeva u nastavi, izbor sadržaja, nastavnih metoda i sredstava, i na kraju evaluaciju ili vrednovanje. Kao što je već naglašeno u reformi u toku, nužno je permanentno obrazovanje i usavršavanje predavača u školama i ovaj princip treba da važi i za versku nastavu. Veroučitelji sa kojima je razgovarano tokom istraživanja predlažu i regionalne susrete sa nadležnim ministarstvima, komisijama i direktorima za rešavanje konkretnih problema, kako se seminari ne bi time opterećivali nego bi se fokusirali na didaktičke aspekte.

Radi pune integracije i izjednačavanja veronauke potrebno je da veroučitelji takođe imaju mogućnost napredovanja u službi kao što je reformom predviđeno za ostale predmetne nastavnike. Ministarstvo prosvete u saradnji sa školama treba da istraži i preporuči i ostale načine integracije veroučitelja i veronauke na nivou škole, od mogućnosti razrednog starešinstva za veroučitelje do učešća u školskim proslavama, ekskurzijama, pripremama izložbi. Brojna organizaciona pitanja i tehnički problemi kao što su opredeljivanje učenika, raspored i prostor održavanja takođe doprinose marginalizaciji verske nastave. Ovi problemi mogu da budu rešeni samo zajednički

između obrazovnih struktura i verskih zajednica uz otvorenost, strpljivost, međusobno razumevanje i kompromis, a ne međusobnim optuživanjem koje je dosad dominiralo posebno odnosom verskih zajednica prema školama.

Potrebno je da se utvrde institucionalni načini uvida u ostvarivanje veronauke za učenike iz manjinskih verskih zajednica, što barem u velikim gradovima ne bi trebalo da predstavlja problem. Što se tiče ostvarivanja veronauke u malim seoskim školama kao i isturenim odeljenjima potrebno je utvrditi alternativne modele za njeno izvođenje. Reformom obrazovanja predviđeno je i rešavanja problema malih i udaljenih škola. Pre ostvarivanja ovog dela reforme moguće je preduzeti neke privremene korake. Ukoliko je održavanje veronauke zaista nemoguće zbog brojnih praktičnih prepreka, deci u ovim školama treba ponuditi posebne vidove nastave poput ekskurzija ili letnjih kampova gde bi se ostvarivali skraćeni i posebno prilagođeni programi za veronauku kao i za građansko vaspitanje.

Jedan od uočenih problema u izvođenju verske nastave predstavlja često odsustvovanje veroučitelja-sveštenika. Ogromne dužnosti opsluživanja parohije/župe i priroda sveštениčkog poziva često onemogućavaju ispunjavanje dužnosti veroučitelja. U slučaju veroučitelja-sveštenika izraženi su i drugi nabrojani problemi vezani za izvođenje nastave kao što su stručne kvalifikacije, mesto u rasporedu i odnosi unutar škole. Rešavanja ovog problema je izuzetno sporo ili nikakvo. Direktori škola retko prijavljuju odsustvovanje želeći da izbegnu konflikte. Čak i u prijavljenim slučajevima reakcija verskih zajednica je spora. Ministarstvo prosvete i verske zajednice dužni su da se odgovorno odnose prema ovom problemu jer se on direktno tiče integracije veronauke, statusa u školi i motivacije učenika.

Odsustvovanje učenika je još dramatičnije posebno zbog brojnih razloga koji ga izazivaju. Promenu statusa iz fakultativnog u obavezni nisu ozbiljno shvatili ni učenici, ni roditelji, ni škole, pa ni sami veroučitelji. Bez pune integracije veronauke u školsko-obrazovni sistem ona neće imati puni legitimitet, a samim tim ni odgovoran odnos učenika prema prisustvovanju nastavi. Potrebno je sprečiti odsustvovanje veroučitelja, onemogućiti verske zajednice u čestim izmenama veroučitelja, izuzev ako se ne radi o grubim povredama radne discipline ili pogrešnom učenju, insistirati u školama na fiksno utvrđenom prostoru održavanja časa i mesta u rasporedu kao i razmotriti način ocenjivanja.

Evidentno je da Komisija za veronauku svojim aktivnostima na izdavanju udžbenika nastoji da pruži dojam ozbiljnosti i važnosti veronauke u obrazovnom sistemu. Ova strategija međutim ima dve slabosti. Prva je tipično i rasprostranjeno shvatanje da su udžbenici najvažniji ako ne jedini element nastave. Usredsređivanje energije i pažnje na udžbenike, priprema nastavnika, priručnici za nastavnike, seminari, rad sa roditeljima, školskim kolektivima i senzibilisanje javnosti su zapostavljeni. Druga slabost je da udžbenici pripremljeni u žurbi često imaju mnoge nedostatke. Najznačajniji je možda onaj oko koga gotovo da postoji konsenzus među veroučiteljima, a to je neprilagođenost saznanjima, obrazovnom i starosnom uzrastu dece.

Problem vrednovanja u svim svojim dimenzijama – evaluacije, procene, provere, ocenjivanja – jedan je od najtežih i najosetljivijih u vaspitno-obrazovnom sistemu, a pogotovu u verskoj nastavi. Ocenjivanje je važan elemenat podsticanja i kontrole rada

učenika, te su nastavnici dužni da učenicima objasne načine i oblikovanje vrednovanja znanja. Za sada većina veroučitelja bira najlakši pristup, a to je da svim đacima daju najbolju ocenu –ističe se. I ovo pitanje treba vezati za generalni pristup u reformi obrazovanja i rešiti ga kao kod drugih predmeta. Bez obzira na izabrani pristup (numerički ili opisni) nužno je da on reflektuje jasno definisane kriterijume koji će obuhvatiti i ciljeve verske nastave i rezultate savremenih pedagoških istraživanja o ocenjivanju. Zagrebački pedagog verske nastave Baričević predlaže kao najznačajnije kriterijume: znanje (usvojenost programskih sadržaja), kreativno izražavanje (usmeno, pismeno, likovno, scensko, muzičko), zalaganje (motiviranost, marljivost) i kulturu međusobnog komuniciranja.⁹²

No ne radi se samo o ocenjivanju učenika, što se najčešće ističe kao problem, već i vrednovanje nastavnika i svih onih koji učestvuju u stvaranju i primeni nastavnih planova i programa. Pitanje nadzora u ostvarivanju verske nastave za sada nije lako rešiti, ali zato treba pristupiti uspostavljanju uslova za postupno i sveobuhvatno rešavanje ove dimenzije nastave. Ministarstvo prosvete se izgovara nemanjem kompetentnih kadrova za veronauku. Čak se i tehnički, odnosno disciplinski nadzor od strane za to zaduženih direktora i pedagoga u školama retko sprovodi pod izgovorom nemešanja u autonomiju verske nastave. Kao i drugim segmentima nastave za kreativan i kvalitetan nadzor verske nastave nužna je tesna saradnja prosvetnih vlasti (škola, prosvetno-pedagoških službi, ministarstva) i verskih zajednica. Kvalitetan nadzor moguć je samo ukoliko ga obavljaju kvalifikovane osobe te treba početi sa izborom i adekvatnim osposobljavanjem stručnog kadra za te prosvetne službe.⁹³

U duhu reforme obrazovanja, pored mera nužnih za poboljšanje nastave veronauke i njenu integraciju u obrazovni sistem, potrebno je učiniti javnosti vidljivim i dostupnim rad Komisije za versku nastavu kao i svih instanci u obrazovanju koji se bave veronaukom. Do sada se svo informisanje završavalo na samom početku - letkom na osnovu kojeg su se roditelji i učenici opredeljivali. Potreba upoznavanja javnosti sa izvođenjem veronauke naglašena je zbog prirode ovog predmeta kao i činjenice da je njeno uvođenje izazvalo toliko kontroverzi i rasprava. Posebno je važno o veronauci permanentno informisati roditelje kao i nastavne kolektive škola.

Uvođenje i dosadašnje odvijanje nastave veronauke karakterisali su principi kritikovani u nedavnom izveštaju "Sveobuhvatne analize sistema osnovnog obrazovanja u SRJ" koje je u saradnji sa republičkim ministarstvima prosvete Srbije i Crne Gore preduzeo UNICEF. U ovom izveštaju ocenjeno je da su odluke u našem obrazovanju donošene cetralistički, primenjivane bez obzira na kontekst, nastava regulisana nefleksibilno. I obrazovni dokumenti doneti u vezi sa veronaukom u najvećoj meri su spiskovi namera, želja, deklaracija i programa bez mehanizama i resursa koji će garantovati njihovo osvarivanje. Učenici, njihovi roditelji, pa ni budući

⁹² Josip Baričević, "Aktualna pitanja nastave vjeronauka u osnovnoj školi", u: *Život i škola*, (Zagreb) 2/1992, str. 185.

⁹³ Tokom rada na završnoj verziji ovog teksta primio sam informaciju da je pri Ministarstvu vera imenovana nadzornica za veronauku koja je preko Mešihata Islamske verske zajednice već organizovala sastanak sa veroučiteljima u Novom Pazaru. Nejasno je zašto je imenovanje izvršeno pri Ministarstvu vera, i zašto se ovi poslovi obavljaju preko verskih zajednica a ne relevantnih prosvetnih instanci što je i u suprotnosti sa članom 9 Zakona o izmenama i dopunama Zakona o osnovnoj školi kojim se Komisija ovlašćuje "za davanje mišljenja ministru prosvete u postupku izbora prosvetnih savetnika za versku nastavu i za praćenje organizovanja i ostvarivanja programa verske nastave."

veroučitelji nisu konsultovani pri utvrđivanju ciljeva verske nastave, dok planovi i programi nisu usklađeni sa postojećim planovima u školstvu, a još manje sa reformama i modernizacijom koje su u toku. Posebno je uočljiv nedostatak mehanizama i institucija za kontrolu kvaliteta obrazovanja, odnosno eksternu evaluaciju svih učesnika u izvođenju veronauke kao školskog predmeta. Smatram da aktuelno reformisanje obrazovanja ne bi trebala da zaobiđe planove i programe novouvedenih predmeta koji, bez obzira na pozadinu njihovog uvođenja, treba da budu predmet stalnog ispitivanja, inovacije i usavršavanja kao rezultata koordiniranih napora prosvetnih organa i verskih zajednica, a u duhu reforme. Savremena pedagogija religije smatra da je verska nastava smisljena i svrsishodna ukoliko je kontekstualizovana i obraća se posebnim potrebama i očekivanjima, te se suočava sa konkretnim pitanjima, stavovima i problemima učenika u našim sadašnjim životnim prilikama. Verska nastava takođe treba da uvažava razvoj i iskustva verske nastave u drugim zemljama, kao i da bude u korelaciji sa opšte-obrazovnim kurikulumom, odnosno nastavnim planovima drugih predmeta i njihovim didaktičko-metodičkim aparatom. Pozivajući se na konvencije o ljudskim pravima u argumentovanju prava na versku nastavu u školama, verske zajednice moraju da prihvate da shodno tim konvencijama, škola neguje demokratski i pluralistički karakter koji podrazumeva tolerisanje i otvorenost za sadržaje različitih konfesija, religija i različite poglede na svet. Ukoliko ne sledi principe reforme školstva i ne teži integraciji s ciljevima, sadržajima i metodama u nastavi, te kontekstualizaciji u pluralističkoj školi i svetu oko nas, veronauka će zadržati status gosta (ili uljeza u očima njenih protivnika) u školskom sistemu.